

— Recenze | Anotace

Čerenkov (Tcherenkov) L.- Laederich S. (*The Roma*)

Dallas pashamende

Elina ... Karolína ...

Fennesz- Juhasz a kol. (*Die schlaue Romni*)

Gilsenbach R. (*Weltchronik der Zigeuner*)

Hancock I. (*We Are The Romani People*)

Kenrick D. (*The Romani Dictionary*)

Krausnick M. (*Wo sind sie hingekommen?*)

Krausnick M. (*Auf Wiedersehen im Himmel*)

Laher L. (*Uns hat es nicht geben sollen*)

Lužica R. (*Keď bola vojna, nebol som doma*)

Milton S. (*Persecuting the Survivors*)

O školara / Školáci

Ravasz J. (*Túžba, Fakt*)

Reemtsma K. (*Sinti und Roma*)

Rose R. (*Bürgerrechte für Sinti und Roma*)

Sonneman T. (*Shared Sorrows*)

Šándor J. (*Rómsky sen*)

Varjú K. (*V piatok do obeda je otvorené*)

Vrgulová M. (*Strateni susedia*)

Lev Tcherenkov – Stéphane Laederich

The Roma

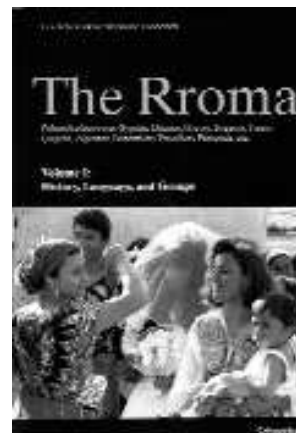
Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Γυφτοι, Tsiganes, Tìgani, Cingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc.
Schwabe Verlag, Basel 2004

Díl 1: History, Language and Groups (Historie, jazyk a skupiny)

Díl 2: Tadtions and texts (Tradice a texty)

1098 stran (oba díly)

Text je doplněn mapami, grafy, tabulkami. Příloha obsahuje bibliografii užité literatury (1005-1020) a jmenný a věcný rejstřík (1021–1098).

Dvoudílnou publikaci *The Roma* lze považovat za skutečný thesaurus romistických informací. Romistika, věda která si klade za úkol získávat a předávat poznatky o jednom svěbytném lidském společenství, o Romech, je obor zastřešující (*umbrella science*) podobně jako indologie, sinologie, arabistika atd. Ve srovnání s těmito obory, ustavenými většinou před sto lety, je romistika obor nový. Na různých univerzitách a jiných pedagogických platformách se systematicky vyučuje necelých patnáct let. (Na Karlově univerzitě se přednáší od roku 1991. První absolventi v oboru *studia romica* získali titul Mgr. v roce 1996).

Má-li se odborník prezentovat jako představitel takového zastřešujícího oboru, předpokládá se, že o lidském společenství, které chce poznat, bude mít alespoň v základu komplexní informace postihující jeho svěbytnou etnickou identitu. První podmínkou je ovládnutí jeho jazyka (jazyků): sinologové musí umět čínsky, arabisté některou z moderních „arabštin“, jakož i arabštinu klasickou, indologové některý z indických jazyků, a podobně. Dále musí student znát historii příslušného společenství, jeho kulturu, literaturu a další důležitá identifikační specifika. Totéž platí pro romistiku. Vycházejí z obecných znalostí se pak může odborník dále specializovat v některé skladebné vědní disciplíně své *umbrella science* – v romistické lingvistice, v romistické historii, v romistické etnologii, muzikologii, a podobně.

Každý vědní obor má své specifické problémy. Romistika jako obor nový jich má mnoho. Romové žijí dnes na celém světě. Jednotlivé rody migrovaly většinou vždy v důsledku nějakého ořesu vzniklého v majoritní společnosti, v níž dosud měly své místo, ať už jakékoli. Půjdeme-li historií pozpátku – s vynecháním migračních explozí v posledních deseti letech – došlo k velké migrační vlně v polovině 19. století z Rumunska. V roce 1864 tu bylo s definitivní platností zrušeno čtyři sta let trvající otroctví „Cikánů“ a stovky romských rodů emigrovaly hlavně do Ruska. Půl století poté je pak válka a revoluce hnaly dál na západ, do Švédska, do Francie a ještě dál, až do severní a jižní Ameriky. Před tím se o obrovskou vlnu romské migrace zasloužili osmanští Turci, kteří rozvrátili Byzantskou říši.

Zde Romové žili nejméně čtyři staletí, mnohé skupiny usedle. Už před pádem Cařihradu (1453) se některé rody stěhovaly na západ, ale v 15. a 16. století nebylo evropské země, kde by se neocitli Romové. Všude, kde Romové žijí, se o nich uchovaly nějaké zprávy. Pro historika, který by chtěl napsat souhrnnou historii Romů ve světě na základě primárních pramenů, je neřešitelným problémem na prvním místě jazyk. Kolik jazyků by takový historik musel znát v jejich různých vývojových stádiích? Vytvořit historii Romů na základě primárních pramenů je pro jednoho člověka nemožné. Kdo chce komplexně popsat evropskou a „post-evropskou“ (americkou, australskou, novozélandskou, atd.) historii Romů, musí se opírat o nesmírné množství dílčích studií. Problém je, nejsou-li psané ve světových jazycích. Například v dobré shrnující publikaci A. Fräsera *Cikáni* (NLN, Praha 1998), založené na kriticky analyzovaných druhotných pramenech, je informačně poddimenzovaná část o Romech v ČR a SR; autor neznalý češtiny a slovenštiny nemohl čerpat z naší romistické literatury.

Na jazykové nedostupnosti ovšem problém historie nekončí. Až do nedávné doby pocházely veškeré zprávy o Romech od Neromů. Ti většinou o romském jazyce, kultuře, sociální struktuře neměli ani ponětí. Má-li se historik dobrat alespoň přibližné „historické pravdy“, musí si o ní skládat mozaiku z nejrozličnějších pramenů prověřovaných kritickou analýzou a doplňovaných znalostmi z jiných oborů: lingvistiky, etnologie a podobně.

Ještě obtížnější je hovořit o předevropských dějinách Romů, indických, íránských. Písemné prameny o předcích Romů neexistují; dodnes se vedou spory, kdo jimi vlastně byli. Zde se historické bádání bez podpůrných věd jako je lingvistika, etnologie a zejména „indologie“ vůbec neobejde. Kdo se pouští do hypotéz o indických předcích Romů, měl by umět umístit romštinu na vertikální vývojovou osu indických jazyků, měl by dobře znát indickou historii, měl by chápat ideové koncepty a kulturní rituály regulující sociální život různých romských subetnických skupin a umět je srovnat s koncepty a rituály různých indických „džátí“ (kast).

Je tedy vůbec možné, aby někdo vytvořil základní romistické dílo, které by podalo vyčerpávající a pravdivý obraz o Romech ve světě „včera a dnes“? Mnozí se o to pokusili a spolehlivost jejich prací často ztroskotávala na tom, že nekriticky parafrázovali své předchůdce. Na druhé straně byli vědci, jejichž díla se stala odrazovým můstkem pro další bádání (jako příklad lingvistické studie můžeme jmenovat práci J. Rüdigerera z konce 18. století, v níž prokázal indický původ Romů; příkladem na svou dobu výborného souhrnného díla o Romech je rozsáhlá publikace A. F. Potta z poloviny 19. století). V poslední době se všeobecné poznatky o Romech úspěšně snažil shrnout už citovaný Sir Angus Fraser.

Domnívám se, že „romistický thesaurus“ L. Tcherenkova a S. Laedericha přesahuje všechny dosavadní pokusy o postžení komplexní identity romského společenství jak svým tématickým rozsahem, tak svou kvalitou.

Lev Čerenkov (jak jeho jméno přepisujeme z ruštiny do češtiny) pochází z Ruska a je po matce Rom. Osobně prožil kulturu svého romského rodu. Na druhé straně v ní „neuvízl“, jak by se mohlo stát. Náhled získaný studiem a mnohaletou prací knihovníka (a čtenáře!) v něm vzbudil jednak celoživotní zájem poznávat jiné romské dialekty, jednak toleranci ke kulturním variantám jiných romských skupin. Mezi Romy žil a informace o tradici, kultuře, příbuzenské struktuře atd. (druhý díl knihy) jsou založeny převážně na jeho vlastním zkoumání. (Úvod, s. XXX). Poznatky ze života (etnologové říkají „z terénu“) konfrontovali autoři s neuvěřitelně bohatou literaturou, ale i průběžnými diskusemi a korespondencí s nesčítelným množstvím romských i neromských přátel, odborníků i laiků z celého světa. Jejich jména zabírají dvě a půl stránky (Acknowledgements, XXXII-XXXIV).

Další výhoda Čerenkovovy etnické příslušnosti je jeho vztah k Romům: nepřístupuje k nim jako entomolog k broukům napíchnutým na špendlík, ale s úctou jako člověk k lidem, od nichž se chce něco naučit. Na druhé stra-

ně ovšem neskouzává do nevědeckých pokusů glorifikovat vlastní lid, do pokusů, kterými někteří romští odborníci reagují na stereotypní derogaci Romů.

Úžasný tematický rozsah dvoudílné publikace *The Roma* je patrný z obsahu (s. V-XXII). Čtyři základní části – I. Historie Romů; II. Romština, metaskupiny a skupiny; III. Romské tradice; IV. Texty – se dále dělí na kapitoly a každá z kapitol na několik pododdílů. Ani názvy kapitol nemůžeme uvádět všechny, ale pro zajímavost se zmíníme alespoň o některých.

V oddíle Historie postupují autoři chronologicky od předeuropejských dějin (datovaných od 4.–9. stol.) přes údobí, které Romové strávili v Byzanci (9.–13.), kde se vytvořila „evropská /romská/ minorita“. Kapitoly 5.–8. jsou věnovány migracím (mnohdy vynuceným) do různých evropských států. Velmi zajímavé dokumenty – totiž podrobné daňové soupisy – odhalují nová fakta o „cikánech“ na územích Osmanské říše. (Kapitola 6.). Kapitola 9. se ve třinácti pododdílech zabývá tragickým údobím holocaustu. Kapitoly 10.–12. se věnují poválečným dějinám se všemi problémy, kterým Romové v jednotlivých evropských státech museli čelit: pokusům o násilnou asimilaci, rasismu, etnickým čistkám a nucené emigraci (po rozpadu Jugoslávie v Bosně a Kosovu). Kapitola 13. je jakýmsi diskusním shrnutím romské historie, zejména té nedokumentované (indické, perské, arménské a částečně byzantské), o níž se vedou spory.

V druhé části (Romština, metaskupiny a skupiny) se kapitola 14. zabývá ve dvanácti pododdílech romštinou v jejích nejrozličnějších aspektech: morfologií a fonetikou, rysy společnými pro všechny romské dialekty i odlišnostmi, které se časem vyvinuly v jednotlivých mluvních společenstvích. Na základě toho, co mají romské dialekty společné a v čem se naopak liší, budují autoři svou teorii o čtyřech základních konceptuálních „metaskupinách“: do každé z nich patří jednotlivé romské skupiny, které jsou si jazykově blízké. Oddíly 8-12 čtrnácté kapitoly se věnují spíše sociolingvistickým otázkám: vztahu Romů k romštině (na mnoha místech se zdůrazňuje jazyk jako identitní faktor i symbol), vzájemné srozumitelnosti romských dialektů, bilingvistu Romů a vlivu majoritních jazyků (jejich lokálních variant) na romštinu. Politický aspekt se projevuje v pojednání o standardizaci romštiny.

Kapitoly 15. a 16. jsou věnované opět romským skupinám a pokusu o konceptualizaci tohoto problému. Co to vůbec je „skupina“ („kmen“, „rod“, atd.)? Co určuje skupinu? Skupinové vědomí a pocit skupinové identity; způsob života a obživy; vnitřní struktura; tradice; jazyk. Vědomí „my“ a „oni“. V 15. kapitole si autoři všimají také „Non-romanes-speaking-Roma“ (Romů, kteří už nemluví romsky, například Romaničelové v Anglii nebo Cale ve Španělsku).

Kapitoly 17. – 20. se zabývají jednotlivými „metaskupinami“ (Nordickou, Olašskou, Karpatskou a Balkánskou). U každé kapitoly se autoři stručně zmiňují o historii jednotlivých romských skupin, které do příslušné „metaskupiny“ spadají. Dále o tom, kde všude ve světě v současné době žijí. Lingvistické informace jsou doplněné tabulkami porovnávajícími vybrané lexémy, které se v mluvních společenstvích příslušné metaskupiny užívají.

Kapitola 21. nazvaná „Hádanka: Chorvatští a slovinští Romové“ naznačuje, že se tyto skupiny poněkud vymykají vymezenému teoretickému rámci. Kapitola 22. shrnuje to, co bylo řečeno o skupinách a metaskupinách, zejména z lingvistického hlediska. Ukazuje se, že Romové jednoho mluvního společenství uvnitř určité metaskupiny se jen těžko domluví s příslušníky subetnické skupiny z jiné metaskupiny: například (s. 506) dialekt ruských Romů Chaladytka (Nordická metaskupina) je na první pohled velmi nepodobný dialektu Romů Drindari z Balkánské metaskupiny. Avšak téměř vždy je odhalitelné kontinuum, které umožňuje propojit extrémní dialektová specifika. Míra jazykových obdů ukazuje na historickou příbuznost různých skupin uvnitř metaskupiny. Jednotlivá mluvní společenství uvnitř nordické metaskupiny jsou například územně značně rozptýlená na rozdíl od metaskupiny karpatské nebo balkánské. Lze soudit, že romská společenství nordické metaskupiny, původně blíže příbuzná, byla ve své

historii nucena k územnímu pohybu a rozptýlu, zatímco karpatští Romové (k nim patří i tzv. „slovenští“ Romové) přicházeli do dlouhodobých kontaktů na společném území. Avšak přes veškeré jazykové a kulturní odlišnosti, které se v průběhu historie vyvinuly, zdůrazňují autoři jazykovou jednotu romštiny – a tedy i jednotu „Pra-Romů“ (Ur-Roma). To je ostatně jedna z jejich nejdůležitějších tezí. Říkají: „Abychom se vrátili ke svému refrénu, společný základ (*trunk*) jazyka, společná byzantská a předeurovská historie, stejně tak jako obrovský počet původních lexémů ukazuje, že Romové museli být homogenní skupinou. (s. 506).

V poslední kapitole prvního dílu (23.) uvádějí autoři odhadované počty Romů v jednotlivých zemích světa a rozšíření jednotlivých romských skupin v rámci různých států.

Druhý díl tohoto romistického thesauru se věnuje základním ideovým konceptům společným všem skupinám Romů ve světě (rituální čistota; víra v přízraky mrtvých – „mule“, atd.), struktuře rodiny a příbuzenstva, tradičním způsobům obživy, institucím určeným k řešení konfliktů a dalším svébytnostem sociokulturního systému jednotlivých romských skupin – anebo Romů vůbec. Teze a poznatky autorů jsou hojně dokumentovány romským folklórem, a výňatky z rozhovorů s romskými konzultanty. Řadu poznatků získali autoři „ze života“ s Romy, v mnohém se opírají o literaturu. Velice nás těší, že významným zdrojem jim byly i příspěvky z časopisu *Romano džaniben*.

Do druhé části druhého dílu (s. 723-1002) vybrali autoři texty dokumentující různé dialekty v rámci čtyř hlavních metaskupin, a tím prezentovali zároveň folklorní a literární tvorbu Romů. Na ukázkou „slovenské“ romštiny jim opět sloužily příspěvky z *Romano džaniben*.

Klady publikace jsme vyzdvihli explicitně i implicitně. Znovu chceme zdůraznit vzor romistického přístupu – totiž propojení poznatků a metod jednotlivých dílčích oborů, které se na zastřešující vědní disciplíně, romistice, podílejí. Autoři kombinují výrazně zejména lingvistiku s historií. Kromě toho se snaží historii Romů vidět vždy v širokých dějinných souvislostech, s čímž se u jiných romistů nesetkáváme často.

Jejich základní teze, kterou lingvisticky prokazují, je společný odchod společné romské pospolitosti z Indie a její společná „byzantská“ historie. Ztotožňují se s hypotézou, která Romy považuje za potomky indických Domů. Data příchodu Romů do Byzance opírají o práce Paula Specka, který se domnívá, že *athingani* zmiňovaní kronikářem Theophanem Continuatem v 8. století byli Cikáni (Romové).

Autoři se několikrát zmiňují o „Malém Egyptě“ (s. 90 a dále) a o tom, že Romové po příchodu do střední Evropy se představovali jako Egypťané. Zde nám chybí vysvětlení, co „Malý Egypt“ znamená. „Malých Egypťanů“ osídlených Romy (lze říci „romských osad“) bylo v Byzanci více. Romové kromě apelativa „athingani“ byli totiž později synonymně zvaní „Egypťané“. Proč – zatím nevíme. Přídomkem „Malý“ se označovala území obývaná etnickou menšinou uvnitř Byzantské říše. Naopak mimoležící území se označovala jako „Velká“ (odtud „Velká Morava“ zmíněná v kronice císaře Porfyrogeneta). Jestliže tedy o sobě Romové v Evropě říkali, že pocházejí z Malého Egypta, mluvili pravdu. Přicházeli z některé své „osady“, kterou Byzantinci zvali „Malý Egypt“.

V dalších historických rozkladech autoři správně vyvracejí mylný stereotyp „cikán = kočovník“. Už v Byzanci byly alespoň některé romské skupiny usedlé (právě v oněch „Malých Egyptech“). Rovněž na Balkáně žila řada romských rodů usedle. V této souvislosti máme poznámku k usazování Romů na Slovensku. Autoři v tomto místě přičítají příliš velký podíl asimilačním zákonům Marie Terezie. E. Horváthová (*Cigáni na Slovensku*, Bratislava 1964), kterou v souvislosti s etnografickými údaji často citují, ukazuje, že Romové se na Slovensku začali usazovat už v 16. století. Šlechtici využívali jejich kovářské a hudební služby i různé nekvalifikované práce (zásobování hradů to-pivem, nadhánění zvěře při lovech, atd.).

Chceme upozornit na jeden překlep, kterého jsme si všimli: *čekat/čikat/čakat* není „fat – sádlo“ nýbrž „forhead – čelo“ (s. 24). Kromě toho bychom se rádi vyslovili ke dvěma tématům, která jsou sice v kontextu tak obrovského a novátorského díla zanedbatelná, nicméně upřesnění by při reedici neškodilo. Kapitola 31. (II. díl) „Kris – The Trial“ je věnovaná internímu soudu, o němž autoři správně říkají, že jeho prostřednictvím všechny skupiny řeší nebo v minulosti řešily vnitřní konflikty. Uvádějí se hypotézy různých romistů o původu této instituce. Chybí nám zde poukaz na indický „paňčájat“, který je předobrazem „krisu“ (sendu) a nebo jeho analogií funkčně ba i formálně téměř totožnou. „Paňčájat“ je interní soud zejména u těch džátí (kast), které obývaly určité části dnešní Indie před příchodem Indoevropanů. „Paňčájat“ proto, že soudců je pět (hindy i romsky „panč/pandž“) – anebo i více, ale vždy musí být jejich počet lichý. Jak „paňčájat“ tak „kris“ řeší zejména problémy rodinné, příbuzenské, únos ženy, nezaplacení za snachu – v mnoha „předevropských“ kastách se podobně jako v mnoha romských subetnických skupinách (mezi Lováry, Kalderaši) za nevěstu platí –, překročení příkazu rituální čistoty, atd. Pokuty za menší přestupky jsou peněžité, za těžší provinění je viník a jeho nejužší rodina potrestána vyloučením z komunity na různě dlouhou dobu. Znovupřijetí do komunity – jak v Indii tak u Romů – se oslavuje hostinou, kterou očištěný provinilec platí. V opomenutí nápadné analogie s paňčájatem se projevuje úskalí romistiky. Romista, který se pouští do shrnující studie, nemůže vědět všechno. Zde konkrétně chyběla autorům znalost „indologická“.

Úvodní kapitolu druhého dílu (24.) věnují autoři pojmu „Romanipen“ – dosl. romství, výraz pro vyjádření pocitu či vědomí romské identity, společného původu, historie, jazyka, zvyklostí, propracované etikety, víry a světonázorových konceptů, regulátorů chování, jimiž ve všech skupinách jsou „ladž/lažavo“ (ostuda) a „pařiv“ (čest). Pojmy „ladž“ a „pařiv“ jsou rozhodně starší a původnější než dialektové obměny výrazu „rromanipen“. V tom s autory souhlasíme. Nemají ovšem pravdu, říkají-li (s.525), že výraz „romipen“ užívaný mezi „Karpatskými Romy“ (tedy „slovenskými“) „se zdá být spíše neologismem zavedeným romskými aktivisty a odborníky, výrazem s pochybnou morfologickou strukturou“, protože – jak se dále tvrdí v poznámce 4. – „abstrakta se odvozují výlučně od sloves a adjektiv a nikoliv od jmen.“ Na straně 633 se pak autoři sami vyvracejí uvádějíce termín „murš-ipen“ (muž-nost, hrdinství), tedy evidentně výraz odvozený od substantiva „murš“ (muž). Ve slovenské romštině se abstrakta od substantiv odvozují (*beng-ipen* = čert-ovina, darebáctví; od *beng* – čert, *rikoň-iben* = podraz, krutost, od *rikoň-o* – pes; *manuš-iben* = lidskost, od *manuš* – člověk, atd.).

Takovéto drobné omyly by patrně našli i jiní romisté, kteří podrobně znají ten nebo onen úsek té nebo oné regionální historie, kteří jsou odborníky na tu nebo onu lingvistickou oblast toho nebo onoho romského dialektu nebo referenčního majoritního jazyka. (Autorka recenze je původně indolog). Avšak podle našeho názoru neubírají tyto chyby na celkové mohutnosti a informativní hodnotě díla. (Na té mu neubere ani naše poslední poznámka: proč Rromové? Proč „rr“ reprezentující fonetické specifikum pouze několika málo romských dialektů?)

Závěrem nemůžeme než dílo Lva Čerenkova a Stéphana Laedericha znovu nazvat ojedinělým romistickým thesau-rem a doporučit, aby si je snažili opatřit všichni, kdo se chtějí romistikou vážně zabývat.

MH

Dallas pashamende (Dallas paš amende – Dallas vedle nás)

Režie: Róbert Adrián Pejo, scénář: Róbert A. Pejo, Géza Csemer
(Rumunsko, Maďarsko, Německo, Rakousko, 2004, 93 min)

...neboli Dallas mezi námi je film, který se letos objevil na karlovarském festivalu v sekci Horizonty. Scénář pochází z pera mimořádně produktivního romského spisovatele, dramatika a hudebního vědce Gézy Csemera, mj. autora romské kuchařky nebo rozsáhlé monografie o Pistovi Dankóovi. Film natočil Robert Adrian Pejo, režisér maďarsko-rumunského původu, jehož rodina emigrovala z východního bloku nejprve do Rakouska a poté do Francie. V současné době žije Pejo v USA.

Možná to byla právě osobní režisérova zkušenost s návratem do místa rodiště, jež se odrazila i v příběhu Roma Radua, který se kdesi v Rumunsku vrací jednoho dne z města, kde působí jako učitel, do romské osady na pohřeb svého otce. Označení osada zde není zcela na místě. Místo, kam se Radu vrací, je spíše z říše přízraků – smetiště plné prachu a střepů, nad kterým se zachvívá vedrem prosycený vzduch a kde v noci plápolají ohně, působí skutečně apokalypticky – a ke škodě filmu – často poněkud divadelně a nevěrohodně. Romové se tu živí sběrem odpadků, především papíru a železa, a celý obchodní svět má „pod palcem“ místní boss, přezdívaný J.R. Bezmezná zlotřilost bosse jde bohužel opět často na úkor autenticity. Radua čeká v krajině jeho dětství také setkání s jeho dávnou láskou Oanou – nyní mladou matkou a družkou notorika a hrubiána, který se živí podivnými kšefty. Doma se ukáže jednou za čas, a to ještě jen aby stihl násilím uplatnit svá manželská práva. Také Oanin muž je postava psychologicky spíše plochá – nedozvíme se, co je příčinou jeho extrémní agresivity (a to i vůči vlastnímu dítěti) – po dobu celého filmu se zjevuje jako deus ex machina, aby posunul děj podle zjevně předem vy kalkulo vaného scénáře, postrádajícího dojem skutečného dění.

Radu, jehož vidění světa i vnější projev jsou již zcela adaptované na městský život, je postupně více a více vtahován do „starého světa“ a není to jen shodou vnějších okolností, že se čím dál silněji projevuje jeho neschopnost opustit tento svět podruhé. Kromě znovunalezené lásky k Oaně (potažmo jejímu synovi) je motivem jeho rozhodnutí zůstat také plán založit pro místní děti školu ve vaku autobusu, až dosud sloužícího coby „nalejvárna“ s „příznačným“ názvem Dallas. Co se týče odkazu na americký seriálový hit, kromě již zmiňovaného lotra J.R. se zde autobus Dallas objevuje pouze jedinkrát – a to coby kulisa každodenního života obyvatel smetiště. Kratičký záběr na televizor s běžícím seriálem dá poměrně sugestivně vyniknout absurditě virtuálního vesmíru, pronikajícího do života a světa lidí, kterým nemůže být vzdálenější. Na tomto šokujícím kontrastu ostatně staví i sarkastický název filmu: „Dallas mezi námi“ neznamená nic jiného než životní zvraty stejně dramatické jako ty seriálové, ovšem děsivě skutečnější než jsou prototypické filmové postavy a la naftový magnát – jeho proradná milenka – zhýčkaná dcerka apod.

Pokud se film drží v mezích upozorňování na existenci periferie, jejích zákonitostí a kontrastu ve vztahu k okolnímu světu, zůstává víceméně přesvědčivým i autentickým. Ve chvílích, kdy je akcentován děj, z něj však číší úporná snaha o klasickou dramatickou výstavbu, která by svou velkolepostí měla dosáhnout nejspíše dramatických vzorů typu *Romea a Julie* nebo filmového *Cikání jdou do nebe*. Příběh velké lásky a zrady s obligátní smrtí jednoho z milenců se jen těžko může organicky sloučit s pokusem o sociální minisondy do světa Romů. „*Dallas pashamende*“ tak nejvíce trpí nevyvážeností autorského záměru a pokusem scénáristy (jehož zkušenost s divadelními scénáři je z filmu výrazně znát) o vytvoření díla nadčasové hodnoty. Osobně je tak pro mě největším přínosem filmu spíše jeho celková nálada, která se vyhýbá již poněkud zprofanovanému „kusturicovskému“ pojetí romství a minimalizuje vypointované groteskní situace těžící z charakteru prostředí, kde je každý nucen neustále improvizovat, aby uspokojil základní životní potřeby. Ve filmu jsou naopak důsledně zachovávány některé trvalejší tradiční projevy romipenů, a tak se jen nepoučený kritik může ve své recenzi pozastavovat nad tím, že Radu přijíždí na pohřeb svého otce v obleku (ačkoli jede prakticky na skládku) nebo že Raduova gádžovská přítelkyně z města se setkává s jiným typem přijetí, než sám „pogádžovštělý“ Radu.

„*Dallas pashamende*“ je film hodný pozornosti romistů i širší veřejnosti zejména pro svou snahu nepřizívat se na aktuálnosti a atraktivitě „etno“ tématu, ale ve své působivosti bohužel přiškrcený snahami sdělit vše podstatné najednou.

Adéla Gálová

Elina, Sága rodu Holomků
Karolína, Cesta životem v cikánském voze
 Memoáry romských žen

Muzeum romské kultury, Brno 2004, s. 51+125.
 Knihu doprovází mnoho dokumentárních fotografií.

Knížka obsahuje autobiografické vyprávění dvou romských žen (Elina Machálková, nar. 1926,¹ Karolína Kozáková, nar. 1932), které je ke staru samy sepsaly, aby zanechaly svědectví o své rodině a příbuzných. Obě své vzpomínky napsaly rukou, texty přepsaly a pravopisně upravily pracovníce Muzea romské kultury pod vedením PhDr. Jany Horváthové, která knížku opatřila zasvěcenou historickou předmluvou a poznámkami. Technicky je kniha koncipována zajímavým způsobem: obě její části jsou umístěny protilehle – při otočení knížky má tedy každý příběh svou titulní stranu.

Karolína Kozáková v krátkých kapitolách velice mile a – jak mnohokrát připomíná – pravdivě vypráví chronologicky řazené historky ze svého života. Píše v krátkých, výstižných větách, důvěrným stylem, jako by v rodinném kruhu či svým přátelům vyprávěla o svých životních strastech – ale zejména radostech. Dozvídáme se o jejím dětství v kočovném voze, o strachu a ustavičném napětí, které rodina prožila v době druhé světové války, byť „díky, díky“ z nejbližší rodiny se jako zázrakem podařilo všem zachránit se před deportací do Osvětimi. „Díky, díky“ (Bohu, Osudu, dobrým lidem – ať „Cikánům“ či Čechům) jakoby bylo heslem Karolínina života. Z knížky číší její duševní síla, láska k životu a k lidem. „Díky“ – že se s námi podělila o svůj optimistický přístup k životu.

Druhá část knihy s názvem „Elina, sága rodu Holomků“ je na rozdíl od té první psána více faktograficky. „Sága“ není tolik nabitá city a prožitky jako „Cesta“ – a možná že právě proto tu život Romů na Moravě vystupuje do popředí plastičtěji. Sledujeme příběh rodu Holomků od Rakouska-Uherska až po současnost. I Elina (Emilie, po manželovi Machálková) měla obrovské a výjimečné štěstí, když byla její nejužší rodina díky odvážnému starostovi vyňata ze soupisu a neskončila tak v táboru smrti. (V Osvětimi ovšem zahynulo více než třicet Elininých vzdálenějších příbuzných).

Oba příběhy přibližují život a postavení Romů v Čechách a na Moravě během posledních několika generací. Dovídáme se, čím se předkové a příslušníci rodin živil, jak se bavili, jak někteří členové mohli studovat a studovali, či

¹ Rozhovor s paní Machálkovou byl otištěn v minulém čísle časopisu *Romano džaniben* (RDŽ říj 2005).

chtěli studovat a nemohli, jak byli či nebyli jako „cikáni“ přijímáni majoritní společností. V obou rodech se objevily významné, vzdělané a celým okolím vážené osobnosti. Kdo zná „cikány“ jenom z mylných stereotypních předpokladů a předsudků, bude nesmírně překvapen, jak velice se tyto představy liší od skutečnosti. Jediné, v čem se trochu přibližuje jedna z mála majoritních pozitivních představ o Romech s romskou skutečností, je úžasná příbuzenská soudržnost a vzájemná láska.

Obě vypravěčky jsou hrdé na svůj cikánský původ (užívají většinou právě tento termín). Z jejich vyprávění vyplývá, že kdykoli se setkaly s rasovou nesnášenlivostí, dokázaly svou „krev“ obhájit. Na druhé straně, jak v předmluvě k části Karolíny Kozákové píše Jana Horváthová, jsou obě tyto pamětnice zároveň českými vlastenkami: „Poněkud neznámým faktem je, že ani dříve se případné české vlastenectví nemuselo vylučovat s romstvím; aktuální je to také dnes, kdy obě identity u řady Romů existují.“

Ondřej Mánek, absolvent střední knihovnické školy

Fennesz-Juhasz a kol.

Die schlaue Romni – E bengali Romni (Mazaná Romka)

Drava Verlag/Založba Drava, Klagenfurt/Celovec 2003, 452 stran

Editoři: Christiane Fennesz-Juhasz, Petra Czech,

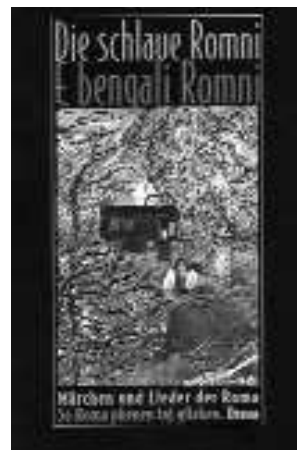
Dieter W. Halwachs, Mozes F. Heinschink

Přepis notových záznamů: Erna Maria Mack

Ilustrace na titulní straně: Ceija Stojka – „Moudrá žena“, 1999

Publikaci doprovázejí tři CD s autentickými nahrávkami textů obsažených ve sbírce pod názvem Frau, du grüne... – Oh, romnije zelenije... (Ach, zelená ženo...)

Nahrávky jsou uloženy ve Phonogrammarchivu Rakouské Akademie Věd ve Vídni

Sbírka pohádek a písní doprovázená CD nahrávkami a přepisem jejich textů je třetí publikací autentického romského folklóru vydanou nakladatelstvem Drava. První *O Rom taj o beng* představuje folklór Burgenlandských Romů, druhá *Te na dikhas sunende* prezentuje pohádky a písně Romů Lovárů. Sbírka *E bengali Romni* obsahující 21 pohádek a 19 písní je výběrem z lidové tvorby středo- a jihoevropských Romů. Ve všech třech sbírkách jsou romské texty opatřené zrcadlově umístěným německým překladem.

V publikaci *E bengali Romni* převažují pohádky arijské z Makedonie a Kosova, zastoupen je folklór Gurbetů, Burgudžijů, Tamarů, Kalderašů ze Srbska, dvě krátké pohádky vyprávěli sběratelům tzv. Doljenští Romové ze Slovinska; z Maďarska pochází pohádka ve vendském dialektu a dále pohádky maďarských Mašarů, Pochtanárů, Lovárů i tzv. „ungriké Romů“. Poslední pohádku „So džalas o čhavo sune“ (21/194-221) vyprávěl vynikající *paramisaris* (vypravěč) pan Andrej Baro ze skupiny „slovenských“ (nebo také „servika“) Romů. V oddílu písní se uplatnily tři písně z území bývalého Československa. Jedna z nich, „Trin pheňa“, reprezentuje autorskou tvorbu hudebníka a textaře Vojty Fabiána-Marcela.

Absolutně převažují pohádky i písně ze sbírky „Heinschink“, snad vůbec nejobsáhlejšího folklorního thesauru, který v průběhu více než čtyřiceti let pořídil vídeňský profesor Mozes Heinschink. S magnetofonem projedl Turcko, celý Balkán, Maďarsko, Slovensko, pochopitelně Rakousko, ale nahrával i v severských zemích. Píseň 38 je ze sbírky Evy Davidové, pohádka 21 a písně 39 a 40 ze sbírky Mileny Hübschmannové.

Za folklorními texty následuje obsáhlá odborná rozprava (285-344), ve které autoři analyzují uvedené pohádky a písně z různých hledisek. Velmi pozitivní je, že se drží rámce daného konkrétní sbírkou a nedopouští se rozšířené chyby – totiž generalizace. Všimají si rysů, v nichž se folklór jednotlivých romských skupin liší (často zdůrazňují, že se tak děje pod vlivem majoritního folklorního prostředí), a naopak vyzdvihují to, co je mu společné.

V pododdíle nazvaném „Charakteristik der vorliegenden Romani-Varianten“ (Charakteristika prezentovaných variant romštiny) píší autoři, že různé romské dialekty lze rozdělit do sedmi skupin (s. 293). Bohužel ony skupiny nespécifikují. Důležitá je však jiná informace: zdůvodnění proč není v knize prezentován sintsý folklór, ačkoliv Sintové žijí jak v Rakousku, tak ve Slovinsku, a po malých skupinkách i v dalších zemích, jejichž folklór je ve sbírce zastoupen, například v České nebo Slovenské republice. Autoři berou ohled na postoje Sintů k vlastnímu jazyku. „Starší Sintové považují romštinu za tabuizovaný marker skupinové identity potažmo jako ochrannou řeč“ (s. 293).

K jednotlivým dialektům textů se autoři vyjadřují i na dalších stránkách (293-303). Dělí je na balkánské, olašské, a tzv. „centrální“. V tomto dělení se více méně shodují s jinými lingvisty, Norbertem Boretzkym nebo Lvem Čerenkovem (viz anotace *The Roma*).

Zastavíme se pouze u centrálních variant, protože mezi ně patří i severocentrální – a to je romština tzv. „slovenská“, zastoupená pohádkou 21 a jihocentrální, tzv. „maďarská“, reprezentovaná pohádkami 19 a 20. Protože se právě touto oblastí zabýváme, máme k jednomu tvrzení autorů drobnou připomínku. Tzv. „Slovenští/Servika Roma“ nežijí pouze ve východní části Slovenska, jak se autoři domnívají (s. 301), ale z hlediska jazykového můžeme tímto apelaivem označit i Romy žijící na západním Slovensku. Ačkoliv Slovensko bylo do roku 1918 pod politickou správou Uherska, celé velké oblasti Slovenska nebyly maďarským územím (*ungarisches Gebiet*) v tom smyslu, že by severocentrální varianta romštiny byla zasazena do majoritního maďarského mluvnického prostředí. V různých lokálních varietách tzv. „východňárštiny“ se sice maďarská slova vyskytují (do romštiny se dostala spíše ze slovenských podnářečí), avšak ve srovnání s varietou jihocentrální je jich jen mizivé množství. Navíc mají obě centrální varianty, tedy severní a jižní, celou řadu mimolexikálních (fonetických a gramatických) odlišností, z nichž některé mohou a jiné nemusí být poplatné vlivu odlišného jazykového prostředí (tedy slovenského nebo maďarského).

Autoři se v několika pododdílech své doplňující výkladové studie zabývají různými aspekty jednak vyprávěcího stylu a jednak stylistických specifik v romských pohádkách. Vyprávěcí styl je určen na prvním místě vyprávěcí situací: tedy komunikací mezi vyprávěčem a posluchači. Z toho pak vyplývají různé obraty a výrazy, jimiž se vyprávěč na své publikum obrací: buď proto, že chce zdůraznit určitou myšlenku či obsahovou sekvenci a přesvědčit se, bylo-li mu dobře rozuměno, anebo proto, že chce utvrdit vzájemné komunikační spojení (což je obvyklé i při běžném rozhovoru). To jsou ovšem jevy společné vyprávěčské kultuře vůbec.

Zajímavé jsou formule charakteristické pro romské pohádky. Některé z nich jsou skutečně velmi specifické a velmi těžko přeložitelné. Jsou to výrazy, jejichž predikát je vyjádřen slovesem „chav“ (*jím*; někdy „čarav“ – *lížu*); předmětem v této jazykové konstrukci jsou pak nejrůznější části lidského těla: chav tro jilo/chav tjo ilo, chav tre vušta, chav tre jakha, chav tro rat (*jím tvé srdce, tvé rty, tvé oči, jím tvou krev*), atd. (312). Tyto výrazy, které nelze přeložit doslova, vyjadřují něhu, familiárnost, zdvořilost, slušnost, prosbu. Autoři velmi správně zdůrazňují, že je třeba oprostit se od zakořeněných zvyklostí vlastní etikety a nepovažovat za neslušné obraty, v nichž se vyskytují například genitálie („chav čo kar“, s. 136).

Uvozovací a závěrečné formule se shodují jen v pohádkách některých romských skupin. Pro naše pohádky – zejména pro „vitezjika paramisa“ (*hrdinské příběhy*) – je charakteristický začátek „Mre gule, bachtaleja (Devla)“ *Můj sladký, požehnaný (Bože)*. V pohádkách jiných romských skupin se tento incipit vyskytuje vzácněji. Shodná je pak následující věta, která v našem dialektu zní „Sas kaj na sas“ (*dosl. Byl kde nebyl*).

Ani závěrečná formulace „Te na mule, dži adadžives dživen“ (*Pokud neumřeli, žijí dodnes*) není zcela obecná. U neolašských skupin na Balkáně je běžná závěrečná formule „Odori bilačipe, akari šukaripe“ (*Tam špatně, taky dobře*) (308).

Olašští Romové jsou příslovečně známí svou vybranou slovní zdvořilostí. A tak nejen u písní, ale i u pohádek se začíná zdvořilostním proslovem. Autoři uvádějí tento příklad: „Keren mišto taj ertin, Romalej! Patjivale manušendar ašundem la, patjivale manušekhe phenav la. Akana phenav tumenge ek laši paramiči, Romale, te fala tume“ (*Udělejte si pohodlí a promiňte mi, Romové! Od počestných/úctyhodných lidí jsem ji /pohádku/ slyšel a počestnému/úctyhodnému člověku ji vyprávím. Povím vám teď, Romové, krásnou pohádku pro vaše potěšení*) (307).

Odborná stať obsahuje oddíl (328-344) „Zu den Märchen im Einzelnen“ (*K jednotlivým pohádkám*). V něm autoři určují každou pohádku podle typů a motivů, jak je ve svém soupisu seřadili Aarne a Thompson (AT, 1961), eventuálně přičiňují k jednotlivým pohádkám vlastní komentář.

Kdo má rád pohádky jako žánr a užívá si je z čistě estetického hlediska, jistě si při výběru textů v knížce „E bengali Romni“ přijde na své. Texty jsou pestré, obsahově rozrůzněné; sbírka obsahuje jak kouzelné pohádky, tak hrdivské příběhy, mýty o tom, jak byli stvořeni Romové, humorné historky, hororky o mulech (přízracích mrtvých) i zajímavé vyprávění ze života povznesené do roviny folklorního žánru už tím, že se písemně zaznamenané ocitlo v této sbírce.

Typy a motivy u velké většiny uvedených pohádek se opakují v celé euroasijské kulturní oblasti. U některých pohádek je osobitě řazení motivů. Mnoho pohádek si v různých variantách s oblibou vyprávějí i „naši“ Romové: „slovenští“ a „maďarští“.

Ráda bych se zmínila o několika textech, které mě osobně zaujaly. Pohádka „So phenelas o bülbüli“ (*Co předpověděl slavík*), AT 363, je podobná „Preparudovi“ – kanibalovi, který se dovede přeměnit z lidožrouta na krásného mladíka, svést dívku a pak ji sežrat. Mezi Domby v Orise (Indie) ji zaznamenal Rudolf Tauscher (Berlín 1959); zde má lidožrout podobu tygra. Pohádka o krvesmilném otci (*Fatma se má provdat za vlastního otce*, č. 4) je známá mezi slovenskými Romy, ale podobný typ zpracovala i Božena Němcová a dokonce se v bývalém DDR dočkal televizního zpracování. Český „Plaváček“ se vyskytuje v gurbetské variantě ze Srbska. Roli krále tu hraje kupec a chlapec, kterému sudičky předpověděly, že se stane kupcovým nechtěným zetěm, není puštěn po vodě, nýbrž zavěšen v lese na strom. Tam ho najdou vesnické dívky a podobně jako Plaváček se i tento zachráněný syn chudáka stane nakonec kupcovým zetěm. Typ je známý i v indickém folklóru a zde je rolí krále-kupce obdařen dokonce mytologický vládce Šrí Lanky démon Ravana. V našem romském folklóru je rovněž častý typ Mistra zloděje AT 1525 (v této sbírce č. 20), proradných sester, atd. mrtvý manžel, který v noci navštěvuje svou ženu (zde č. 11) a dokonce s ní má dítě, má v pohádkové tvorbě slovenských Romů rovněž mnoho variant. Mozes Heinschink zaznamenal variantu příběhu mezi Romy-Tamary v Bělehradu. V soupise Aarneho a Thompsona tento pohádkový typ chybí. Autoři píší, že se v „tradici kontaktních národů téměř nevyskytuje.“ (s. 336).

Zajímavá je pohádka 2. „O drugari“ (*Přítel*, č. 2). Typ AT 505 – mrtvý, kterému hrdina prokáže službu (zde za něj zaplatí dluh) a ten za to hrdinovi pomáhá – je v evropských pohádkách častý. Naopak v evropských pohádkách je ojedinělý druhý motiv – podle mého mínění stěžejní – totiž schopnost hrdiny přivést princeznu k tomu, aby promluvila. Sami autoři píší, že podle Aarneho a Thompsona je tento motiv doložen pouze v Indii. Mozes Heinschink se s ním setkal ještě ve skupině tureckých košíkářů, Sepetçidů v Izmiru. Hrdina, kterému pomáhá vděčný mrtvý, přivede princeznu k řeči tím, že nechá různé předměty v princeznině pokoji vyprávět příběh zakončený hádankou, sám hádanku špatně vyřeší a popuzená princezna ho opraví. Není podstatné, kdo má pravdu, ale to, že princezna promluvila. Jeden ze zkušebních příběhů je v arlijské pohádce z Makedonie dokonce totožný s příběhem z ráadžasthánské pohádky „Čaubólí“: řezbář vyrobí pannu, krejčí ji obleče, pop/bráhma do ní vdechne duši. Komu ožívá panna patří? Princezna vykřikne své mínění odlišné od hrdiny. Tedy promluvila! A tak si ji jak hrdina arlijské pohádky

ky tak král Vikramádítja z rádžasthánské pohádky vydobyli za manželku. V indické pohádce pomáhají králi Vikramádítjovi namísto vděčného mrtvého čtyři „vírové“ – hrdinové, kteří se dovedou udělat neviditelnými a vyprávějí hádankové pohádky ukrytí v bubínku, zrcadle a dalších předmětech. (V arlijské pohádce vypráví tráva pod kobercem, zub za zrcadlem).

Velice zajímavý je kalderašský příběh ze Srbska „Le duj mule“ (*Dva mrtví*, č. 12). Je to spíše poloformalizované vyprávění ze života, které ve společenství Kalderašů má svůj název: „divano“. (V našem časopise jsme publikovali několik „divano“ od kalderašského autora Lolji Bernala z Argentiny). Ve vyprávění o dvou mrtvých není rámec příběhu dán obsahovou jednotou, nýbrž dvoudenní návštěvou jednoho z „chenamigů“ v táboře druhého „chenamiga“.¹ Příhody v průběhu dvou dní spolu nemají dějově nic společného. První drama se odehraje, když koně místního chenamiga pošlapou sedlákům obilí. Gádžové chtějí nejprve Romy povraždit, pak „sleví“ a pouze poručí, aby okamžitě opustili tábořiště. Tu si všimnou, že druhý chenamig, návštěva, má pušku (dokonce v nylonovém pouzdře, aby nezvlhla). Okamžitě nabudou k Romům respekt, protože puška přece reprezentuje důležitou osobu. Vypovězení z pozemku odvolají. Bez obsahové souvislosti pak navazuje další děj, který se odehraje v noci. Domorodí chenamigové vidí dvě postavy, v nichž poznají „muly“ – přízraky mrtvých. Návštěva nedbá na to, že neuskutečnila výhodný obchod, kvůli němuž své příbuzné navštívila, a v hrůze ujíždí pryč.

Poslední text (15), u něhož se chci pozastavit, je „Sar kerdjilas o Rom“ (*Jak vznikl Rom*, č. 15). Patří do kategorie mýtů o původu – „Ursprungsmysten“. Vyprávěla ho Mgr. Agneska Daróczi, po otci z rodu Lovárů a po matce z rodu Mášárů (Maďarsko). Bůh chce stvořit člověka. Vytvaruje ho z těsta a peče v troubě. První várka se připálí – tak vznikli „černoši“. Druhá várka je nedopečená – tak vznikli gádžové. Teprve třetí várka je „ta pravá, krásná, akorát“. A to jsou Romové. Romská kulturní pracovnice a politická aktivistka slyšela příběh od své babičky z matčiny strany. U nás jsme stejný příběh zaznamenali třikrát (od Heleny Demeterové z Ladmirové u Svidníka, od výtvarníka Rudy Dzurka původem z Pavlovců od Prešova a od Gejzy Demetera z Dlhého nad Cirochou od Sniny). Mnohé mýty – i když ne všechny – glorifikují etnikum, o jehož původu vypráví. I tento roztomilý krátký mýtus glorifikuje Romy, což je pravděpodobně potvrzeno podáním vzdělané a zanícené Romky Agnesky Darócziové.

V souboru devatenácti písní převládá opět folklór různých romských skupin z Balkánu. Pro nás jsou nejzajímavější balady. Snad proto, že v písňovém folklóru slovenských (servika) Romů jsou vzácné. Dvě, s nimiž jsem se setkala, vyprávěly o konkrétních událostech – samozřejmě dramatických, jinak by se o nich nemluvilo. Na ty se časem zapomnělo a přestalo se o nich zpívat. Vojta Fabián (senior), od něhož jsem počátkem padesátých let slyšela baladu o jakémsi Emilovi, který zabil svou ženu kvůli Ireně Baričové, si o třicet let později už jen matně rozpomínal, že se něco takového stalo a on sám že znal píseň, která o ní vyprávěla. Balady Romů na Balkáně mají oporu ve stejném a stále živém písňovém žánru okolních národních kultur. Například balada o stavbě mostu, do něhož je třeba zazdít člověka, aby nespadl, se zpívá nejen po celém Balkáně, ale dokonce i v Kašmíru. Celá událost je ritualizovaná a tím se utvrzuje její tradice. Do sbírky vybrali editoři arlijskou variantu ze Srbska „O dešuduj phralja phurtori kereňa“ (22). Slovenské Romy zastupuje „čorikaňi gili“ (píseň o sirobě a chudobě) reprodukováná vynikající zpěvačkou Maryndou Kešelovou (1933-1994), původem z Michalovců. Závěrečná píseň Vojty Fabiána (juniora) „Trin pheňa“ se vymyká tím, že je to jeho vlastní skladba, která zatím nezlidověla. Texty písní jsou doprovázeny notovými záznamy.

¹ „Chenamig“ je výraz označující vztah mezi rodiči manželů. U nás se tento výraz užívá vzácně, a to v několika vesnicích v okolí Popradu

Na dvou ze tří CD, které tvoří součást celé publikace, jsou autentické záznamy pohádek a na jedné záznamy písní. CD nelze hodnotit jinak než jako vynikající, a to ze všech možných hledisek. Jsou vybráni skvělí interpreti, jak vypravěči pohádek, tak zpěváci. Je až neuvěřitelné, představíme-li si, že v mnoha případech jsou to lidé ne-li negramotní, pak s velmi nízkým institucionálním vzděláním. Jejich vzdělanost ve vlastní kultuře vyváží ovšem bohatě veškeré nedostatky vzdělání oficiálního. (Škoda jen, že podle zběhlosti ve vlastní kultuře jsou Romové jen málokdy hodnoceni!) O technickou kvalitu CD se nejvíce zasloužila Dr. Christiana Fennesz-Juhasz a její spolupracovníci z Phonogrammarchivu rakouské Akademie věd. Kromě estetického zážitku, který prožijí ti, co mají rádi etnickou hudbu a lidovou slovesnost, může celá publikace sloužit i jako nesmírně užitečný pedagogický materiál, nemluvě samozřejmě o její odborné hodnotě. V neposlední řadě – ne-li v řadě první – se knížkou a zvukovými záznamy mohou těšit Romové. Zpočátku budou patrně oceňovat jen texty a nahrávky ve svém dialektu, ale rozdíly mezi jednotlivými „romštinami“ nejsou tak veliké, aby se jim po určité percepční zkušenosti nenaučili rozumět ti, co k tomu mají ochotu.

Zakončujeme své poznámky k této vynikající publikaci slovy, kterými zakončili editoři předmluvu (s.9):

Roma taj Romna bute themendar mothode amenge vi purane vi neve gila taj kuč paramisa. Sa lenge palikeras ilestar. O sumnal Devel te del te ačhel e barvali romani kultura but šela berš dživdi taj t'avel e romani tradicija ekh chaing lošake, zorake taj bachtake vi e phurenge vi e ternenge.

Romové z mnoha zemí nám zpívali staré i nové písně a vyprávěli vzácné pohádky. Všem ze srdce děkujeme. Dej Bože, aby bohatá romská kultura žila sta a sta let a romská tradice aby těšila, posilovala, a obšťastňovala staré i mladé.

MH

Gilsenbach Reimar
Weltchronik der Zigeuner
(Světová kronika Cikánů)

Peter Lang GmbH, Europäischer Verlag der Wissenschaften,
Frankfurt am Main, 1994

Řada „Studien zur Tsiganologie und Folkloristik“ (Studia o cikanologii a folkloristice)

10. svazek: 1. díl. Od počátku do roku 1599, 332 s. – (2. opravená a doplněná reedice, 1997).

24. svazek: 4. díl. 1930 – 1960, 368 s. (1998)

Novinář a spisovatel Reimar Gilsenbach, narozený 16.9.1925 v Dinslakenu v Německu, opakovaně narazil na rigiditu diktátorských režimů. Kvůli ní v roce 1944 dezertoval z německé armády a přeběhl k Rudé armádě, kvůli ní strávil v SSSR několik let jako vojenský zajatec, a kvůli ní byl v roce 1951 propuštěn z redakce východoněmeckých novin. Díky těmto zkušenostem si ve své práci trvale udržoval kritický odstup k aktuálnímu dění. Zemřel 22.11.2001 ve svém domově v Brodowině, v jednom z nejstarších chráněných přírodních území v Německu.

Hlavním tématem jeho publikací byla po desetiletí ochrana životního prostředí, později psal i o životních podmínkách původních obyvatel v Brazílii a jinde. Angažoval se za uznání a odškodnění Romů a Sintů jakožto obětí rasistické politiky třetí říše. Při zápase s úřady a politiky se osobně seznámil s řadou sintských pamětníků a učinil si názorný obraz o hrůzném dění (tehdy nedávné) historie. Díky podrobnému zapisování svědectví, trpělivým rešeršům v archivech, knihovnách a na úřadech a díky plodné spolupráci s romistou Donaldem Kenrickem shromáždil pozoruhodné množství informací nejen o nejtěžším období romské historie. Po utřídění je rozdělil do pěti svazků, jichž se jenom dva dočkaly definitivního zpracování a zveřejnění. Reimar Gilsenbach zemřel předtím, než stačil vydat skoro kompletní druhý a třetí díl (od roku 1600 do roku 1799 a od roku 1800 do roku 1929) a zamýšlený díl pátý (od roku 1961 po současnost).

První díl Gilsenbachova díla je zaměřen na rané období romských dějin do roku 1599, díl čtvrtý pokrývá úsek od roku 1930 do roku 1960. Zpracování a vydání tohoto dílu dal přednost kvůli významu tragického období třicátých až padesátých let minulého století a malé snaze veřejnosti o pochopení Romů.

V předmluvě k prvnímu dílu se Reimar Gilsenbach distancuje od názvu série „Studia o cikanologii a folkloristice“, v jejíž rámci díla vyšla. Výraz „cikanologie“ pro něj reprezentuje vědu poplatnou protiromské ideologii a politice, zdiskreditovanou obzvlášť v období nacizmu. Odmítá také psát o dějinách Romů, které mohou podle něj psát jedině Romové sami, a proto pro svou publikaci zvolil název „Světová kronika“.

Předmluva pokračuje zajímavým shrnutím poznatků, které současná historická věda o Romech nabízí a čím je omezena. Svá pozorování staví Gilsenbach na desetileté práci s historickými prameny. Zdůrazňuje, že:

- informace o minulosti předávají sami Romové pouze na ústní bázi, a psané prameny jsou skoro výhradně cizí provenience
- cizí, ne-romské prameny bývají obecně málokdy vyvážené, a jsou výrazem pouhých představ a předsudků
- charakter pramenů je jednotvárný, převažují (protiromské) zákony, edikty, nařízení
- téměř zcela chybí informace o vnitřním sociálním uspořádání romských komunit, o vlastních vládcích, normách, soudech atd.
- pokud se takové informace vyskytnou, pak jen náhodně a okrajově, např. v poznámce.

Další obtíž spočívá v tom, že prameny neuvádějí, o které etnické skupině Romů se mluví, je-li řeč vůbec o Romech.

V předmluvě ke čtvrtému dílu vyzdvihuje Reimar Gilsenbach význam „oral history“, svědeckých výpovědí pamětníků, jejichž důležitost je pro romské dějiny naprosto zásadní. Při interpretaci mají tyto prameny, tak jako psané prameny, své zákonitosti. Na příkladu výpovědi Sintky, že byla zatčena „Hitlerovým důstojníkem“, ukazuje autor, že věcně nepřesná informace má nikoliv nulovou informační hodnotu, jak by třeba nezkušený student historie usoudil. Ve skutečnosti paní řekla, že šlo o uniformovaného příslušníka, a dále, že měl vyšší šarži, protože o civilistovi či obyčejném policistovi by se vyjádřila jinak.

Ve čtvrtém díle vychází podle autora nejzřetelněji najevo, jakým problémům čelí historik při čtení psaných pramenů. Dříve „pouze“ opovrhlivá terminologie užívaná v souvislosti s Romy se v období nacizmu proměnila v záso-bárnu eufemismů a cynismů. Pro názornost uvádí Reimar Gilsenbach 22 výrazů pro vraždění.

Vědom si nedostatečnosti současných historických pramenů vyzývá autor čtenáře, aby přispěl k odstranění nepřesností a k dalšímu rozšíření a doplnění romských dějin novými informacemi.

Jednotlivé záznamy ve vlastní historické části jsou řazeny v chronologickém sledu. Každý záznam je značen datem a místem. Tato část zabírá v prvním svazku 200 stran, ve čtvrtém 230 stran. Potom v obou dílech následuje pozoruhodný seznam odborné literatury a po ní podrobný rozpis všech citovaných pramenů. Další části tvoří souhrnná pojednání o nejdůležitějších tématech dané epochy, nadepsaná „historické přehledy“, a dále zpracovaný rejstřík pojmů, míst a osob, čítající 58 stran v prvním a 41 stran ve čtvrtém svazku.

Názvy kapitol souhrnné části prvního dílu poskytují vhled do dobové tematiky: „Původ Romů“, „Kdo byli Zottové v říši kalifů?“, „Spekulace o Romech v byzantské říši“, „Ismajlitové, Saracéni, Tataři, Hejdenové“, „Usedlí Romové v Modonu a jinde“, „Vévodové a hrabata jako vůdci Romů“, „Existoval zlatý věk Cikánů?“

V druhém svazku autor označuje za důležitá tato témata: „První náznaky romského občanského hnutí“, „‘Národné společenství’ předešlo ke genocidě“, „Sintové a Romové nežádoucími Árijci“, „Němečtí ‚Cikáni‘ obětmi rasové hygieny“, „Čistokrevní sintští a lalerští Cikáni – Himmlerův fantom“, „Policie a SS – struktura mašinérie teroru“, „Byrokraticky naplánováno, dokonale zaevidováno“, „Izolování, vykořisťování, zavraždění v síti lágrů“, „‘Eutanazie’ – akce T4 přípravou k mechanizaci masového zabíjení“, „Ekonomie hrůzy“, „Holocaust – důsledná likvidace, důsledně promyšlená“, „Státy, teritoria a proměnlivé hranice“, „Krvavá stopa zásahových jednotek“, „Romové v odboji“, „Naděje osvobozených, nové utrpení“.

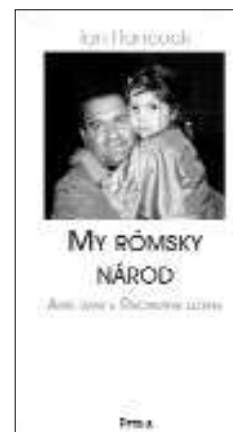
Oběma svazkům je společné, že se zdaleka neomezují na dějiny Sintů a na pohled z Německa. Autorovi se podařilo dodržet slib daný titulem publikace, psát „světovou kroniku“. Poměrně málo zastoupena jsou v prvním díle fakta ze zemí, kde se píše azbukou, z Ruska, Bulharska a Srbska. Ve čtvrtém svazku převažují z pochopitelných důvodů informace o Sintech a Romech v Německu, je jich zhruba stejný počet jako záznamů z ostatních zemí. Díky hloubce a přesnosti lze dobře sledovat vývoj událostí od prvních návrhů rasistických opatření až po jejich genocidní vrchol. Autor precizně mapuje činnost jednotlivých aktérů i místa činu u všech zločinů spáchaných na Romech. Analýza doktorské práce výzkumnice „ras“ Evy Justinové (viz příspěvek v tomto čísle) budiž toho příkladem.

Gilsenbachova „Světová kronika“, byť bohužel neúplná, je nedocenitelnou součástí romistické literatury.

Peter Wagner

Ian Hancock
We Are The Romani People

Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press,
Hatfield 2002, 180 s.

Knihu *We Are the Romani People* je možné stručně popsat jako úvod do historie, kultury a jazyka (olašských) Romů. Jejím důležitým rysem je fakt, že autor knihy je sám Rom a svou knihu jasně adresuje neromskému publiku. Jeho cílem je představit Romy Neromům v pozitivním světle, poukázat na jejich nespravedlivou a léta trvající diskriminaci a vyvrátit předpojaté postoje a myšlení svých neromských čtenářů.

V kapitolách zaměřených na historii Romů věnuje Hancock nejvíce prostoru odchodu Romů z Indie (přičemž odchod z Indie stanovuje na počátek 11. století a obhazuje teorii rážputského původu Romů), dále se zabývá otroctvím Romů v Rumunsku, romským holocaustem (včetně poválečného boje za jeho uznání), a popisuje vznik a vývoj romských organizací. V knize dále najdeme kapitoly, které pojednávají o romských socio-kulturních zvyklostech a jejich indických paralelách, stručný slovník významných osobností romského původu (včetně například Charlieho Chaplina a Billa Clintona), ale i kapitoly, které se zabývají analýzou negativních postojů a stereotypů namířených proti Romům, a také návod, jak by Neromové s Romy měli jednat. Didaktické zaměření celé publikace podtrhuje i její učebnicová koncepce: za každou kapitolou následují otázky vracející se k informacím uvedeným v předchozím textu a rozvíjející některé z uvedených myšlenek. Kniha je doplněna stručným nástinem gramatiky olašského dialektu romštiny, doplněným o příklady živého jazyka (příslloví, anekdoty) s anglickým překladem.

Kromě její jisté informační hodnoty je knihu zajímavé vnímat především z hlediska fenoménu, pro který se v postkoloniálních teoriích vžil výraz „reclaiming the past“, tedy snahu bývalých „kolonizovaných subjektů“ o vlastní uchopení svojí minulosti a o prosazení této své interpretace oproti vžitě, dominující interpretaci kolonizátorů. *We Are The Romani People* představuje jeden z nejvýraznějších pokusů o takovou vlastní prezentaci a interpretaci romské historie, potažmo identity, a jako takovou je nutné ji ocenit.

V roce 2005 vyšla kniha ve slovenském překladu pod názvem *My rómsky národ – Ame sam e rromane džene*. Vydalo Petrus Publishers.

Helena Sadílková

Donald Kenrick

The Romani Dictionary. A historical dictionary of the Gypsies.

University of Hertfordshire Press, Hatfield 2004, 232 s.

Nakladatelství UH Press vydalo v roce 2004 další velmi informativní romistickou publikaci – encyklopedický slovník Romů.

Kniha obsahuje informace o důležitých současných i historických romských osobnostech z různých sfér společenského života na celém světě – o romských politicích, aktivistech, vědcích, umělcích, hercích, hudebnících, sportovcích, atp. Kromě zhuštěných životopisů těchto Romů najdeme v knize i informace o neromských osobnostech důležitých pro minulou i současnou situaci Romů jak v jednotlivých zemích, tak opět i ve světě (politici, bojovníci za lidská práva a práva Romů, vědci...), stejně jako přehled romských, proromských a velkých mezinárodních a nevládních organizací, které se zabývaly/zabývají romskou problematikou. Slovník zároveň nabízí výklad některých romských socio-kulturních pojmů a základní informace o historii Romů ve světě (včetně jmen historických názvů skupin důležitých pro rekonstrukci nejstarší romské historie) i o jejich současné situaci v jednotlivých, především evropských státech. Součástí slovníku je také heslovitý přehled historie Romů od jejich příchodu do Evropy až po současnost, kterému předchází krátký úvod o indické historii Romů a jejich odchodu z Indie. Zvláště užitečný je pak závěrečný seznam literatury řazený podle jednotlivých zemí, doplněný seznamem nejdůležitějších webových stránek a romských a romistických časopisů z celého světa (s poznámkou kde a v jakých jazycích vycházejí).

Jako velmi vyčerpávající sumář dosud zjištěných základních poznatků z historie, kultury a současného života Romů v Evropě i ve světě bude tento slovník jistě důležitou součástí referenční knihovny každého, kdo se o Romy zajímá.

Helena Sadílková

Michail Krausnick

Wo sind sie hingekommen?

**– Der unterschlagene Völkermord an den Sinti
und Roma (Kam se poděli?)**

Zamčená genocida Sintů a Romů

Bleicher Verlag, Gerlingen, 1995, 1. vydání. ISBN 3-88350-038-0. 251 s.

Spisovatel Michail Krausnick v předmluvě lituje malou informovanost (německé společnosti) ohledně genocidy Sintů a Romů, hlavně v důsledku dlouholetého vytěšňování a zamlčování. Jeho zásluhou se průměrně vzdělaný čtenář může seznámit s aktuálním obrazem, který autor v novinářském stylu pečlivě vykreslil.

„Didaktika“, pomocí které tematiku přibližuje, je moderní a je blízka cestě, kterou historie sama dospěla k současnému vidění doby. Začíná tím, že představuje jednotlivé osudy na základě dobových dokumentů a výpovědí jednotlivců. Předpokládá přitom obecné znalosti novějších dějin, zdravý lidský rozum a morální minimum. Teprve potom rýsuje dějinný sled událostí od prvních cílených šikan počátkem třicátých let. U holocaustu se popis nezastaví, protože rasistická mentalita a nacistické struktury ztěžovaly Sintům a Romům život i v demokratickém Německu. Stručná kronika na konci publikace slouží čtenáři pro lepší orientaci v dění.

S těžkými osudy čtenáře nekonfrontuje hned na začátku. Ve stručné předmluvě nastaví historický rámec a předjímá závěry, které mu z publikace vyplynuly. Zdůrazňuje, že „vztahovat obvinění jen na nacisty by bylo málo. Chceme-li se chopit příležitosti a poučit se z minulosti, nesmíme nikoho předčasně zprostit viny: Hitler byl chtěný, byl zvolený. Kapitál, průmysl a široké vrstvy obyvatelstva mu připravily cestu. Hloupost a tupost ho podpíraly stejnou měrou jako poddajné smýšlení a oportunismus kariéristů. Pachatelé se nestali všichni, ale nekonečné množství lidí se stalo spolupachatelé a pomocníky, přihlíželi a zavírali oči. Spisovatelé, vědci, policisté, právníci, učitelé, kněží a biskupové a jiní. Když bylo po všem, mnozí se vymluvili na to, že nic nevěděli, nic si nemysleli, nic neviděli.“ (s. 8 n.)

První předkládaný případ se týká Sintky Mathildy Kleinové. Sousedka ji udala, protože si v soukromí stěžovala na Maxe Regelina, vedoucího místního oddělení kriminální policie „na potírání cikánského zlořádu“, který se odpovědně podílel na deportaci jejích rodičů do koncentračního tábora. Je odsouzena k roku vězení. Odklad z vězení za účelem porodu dcery využívá Regelin a Mathildu deportuje do Osvětimi, kde matka s novorozencem brzo zemře.

V dalším příběhu pátrá Josef Reinhardt po osudu své rodiny. Rodiče byli deportováni a zabiti v Osvětimi, bratr Anton byl coby „Cikán“ vyhozen z armády, po nucené práci ve zbrojovce ho potkal osud rodičů. Bratra Johanna nechal kvůli potyčce s mužem popraviti zvláštní soud a splňuje tím myšlenku ministra spravedlnosti Otta Thieracha, aby „soudnictví přispělo ... k vymýcení ... Poláků, Rusů, Židů a Cikánů“.

Příběh Johanna „Gipsyho“ Trollmanna je výjimečný tím, že byl znám široké veřejnosti, a že se stal hned po Hitlerově nástupu k moci. Svaz boxerů mu titul mistra Německa ve střední váze odepřel osm dnů po jeho získání s odůvodněním, že je Cikán. Následující zápas vedl ad absurdum tím, že si obarvil vlasy na blond a zůstal pasivní pět rund, pokud jen dokázal vydržet soupeřovy rány. Po třech letech na vojně ho zatklo a „vyslechlo“ Gestapo a poslalo ho do koncentračního tábora v Osvětimi, kde ho vzápětí zastřelili. Jeho profesní kolega, dvojnásobný mistr v muší váze Jakob Bamberger, holocaust přežil. Po válce se angažoval v uznání utrpení Sintů a Romů.

Elisabeth Guttenbergerová líčí své dětství, kdy díky učitelčině odvaze mohla setrvat na škole, a dále okolnosti transportu do Osvětimi. Genocidu přežila pro svůj hezký rukopis. V pozici pisatelky musela v Osvětimi zapisovat všechny příchozí a zabitě mužské vězně. Po válce podala opakovaně veřejné svědectví o tom, co viděla, jednou i na půdě dřívějšího říšského sněmu v Berlíně před dolní sněmovnou německého parlamentu.

Další kapitola je věnována 39 dětem, které rasistický aparát odejmul rodičům a dal je do ústavní péče v katolickém dětském domově Sv. Josefa v Mulfingenu. Sehráli důležitou roli v doktorské práci Evy Justinové, ve které popsala jejich chování a své pokusy s nimi. Námitky sestřiček Justinová odmítala a ve své doktorské práci závěrem usoudila, že převýchova „cikánských dětí“ ztroskotala. Jedno z dětí, Amálie Schaichová, nar. Reinhardtová, popisuje v dospělosti přípravu na deportaci a následný osud v koncentračním táboře v Osvětimi. I z jiných dětských domovů byly deportovány děti, ale podle všeho už v březnu 1943.

Druhá, chronologická část začíná politikou proti Sintům a Romům v předchozích staletích. Napřed poukazuje na fakt, že coby „berlínští Cikáni“, „falčtí Cikáni“ atd. na místní úrovni vždy do živé kultury patřili. Nacistické zřízení je hned po uchopení moci označilo jako cizí prvek, podrobně je evidovalo, zamezilo jim ve výkonu občanských práv a nepřiznalo jim než funkci levné pracovní síly. V roce 1940 pak začaly první hromadné transporty do polských ghet a koncentračních táborů. Programově byli zničení otrockou prací a fyzickou likvidací, hlavně v „cikánském táboře“ v Osvětimi-Březince. Bezbranní romští chovanci sloužili jako objekty pokusů na lidech.

Po válce byla romská genocida dlouho zamlčována. Žadatelé o odškodnění čelili nevoli a nedůvěře úřadů a nezájmu ze strany veřejnosti. Jako důkazy při posouzení žádostí uznávaly soudy i prohlášení získaná během totality pod nátlakem. Považovaly tak za právoplatné i souhlasy se sterilizací. Pokud se vůbec vynořily dokumenty z nacistické doby, pak jedině jako doklady svědčící proti nároku na odškodnění. Naopak pokud dokumenty svědčily o účasti úředníka na genocidě, byly oficiálními místy deklarovány jako zničené. Takto byli Sintové a Romové ponižováni nejen během posouzení jejich žádosti o odškodnění, ale i v běžných každodenních situacích. Obraz Roma-asociála totiž nezaničil tím, že formálně skončilo období třetí říše.

Teprve po desetiletích soustavného upozorňování na romskou věc formou připomínkových akcí, hladovek aj. začali ji oficiální představitelé a instituce, posléze i zákonodárci, brát vážně.

Peter Wagner

Michail Krausnick

**Auf Wiedersehen im Himmel,
Die Geschichte der Angela Reinhardt
(Na shledanou v nebi. Příběh Angely Reinhardtové)**

Elefanten Press, München 2001, 173 s.

(141-171 fotografie a faximile dokumentů)

Příběh sintske holčičky Angely začíná v roce 1939 v nacistickém Německu. Dne 17. října toho roku bylo vydáno nařízení, podle něhož se všichni Cikáni (Zigeuner) museli hlásit u policie v místě, kde se právě nacházeli. Angelin tatínek Franz Reinhardt, proslavený košíkář, příkaz neuposlechl. Ve svých čtyřadvaceti letech se se svou devěťadvacetiletou ženou Appolonií a dcerou Angelou začali ukrývat v lesech. Pro tehdy pětiletou Angelu začal život plný nebezpečí, ale i dobrodružství. Houpe se ve větvích stromů a připadá si, že uhání na koni někam do dále. Trpí hladem, a přece

je šťastná, protože je se svými rodiči. Appolonia ovšem není Angelinou vlastní matkou. Franzovo manželství s Angelinou biologickou matkou, Němkou, se brzy rozpadlo, protože mladí lidé nedovedli překonat kulturní odlišnosti. Erna Schwarzková, Angelina pravá matka, brzy po porodu novorozenou holčičku i Franze opustila. Angelinou milující a milovanou matkou se stala druhá Franzova žena, Sintka Appolonia. Appolonia je velmi zbožná. Vypráví Angele biblické příběhy, o Vánocích si v lese ozdobí strom kousky barevných nití a jako dárek vyřeže Franz malé dcerušce dřevěného koníka. Rodina se živí lesními plody, někdy zajíčkem či ptáčkem, kterého se otci podaří ulovit. Riskují: Franz vyrobí koš a odváží se ho jít vyměnit za jídlo, anebo jde Appolonia s Angelou do vsi žebrať. Shánění potravy je náplní dne. „Zpestřením“ jsou štvance na „Cikány“. Dilem obezřetnost a strategie, dilem štěstí pomáhají Reinhardtovým unikat. Přesto je jednoho dne policie objeví. Na policejní stanici v Hechingenu se Angela poprvé setkává s rudovlasou Evou Justinovou, pověřenou rasovými výzkumy. „Loli čaj“ (dosl. Rudá dívka) dá dítěti do pusy bonbón a se slovy „má malá“ jí vrazí injekci. Po různých dalších antropometrických měřeních jde Angela s rodiči oblečenými do vězeňských šatů roztloukat kamení na stavbu silnice. Rodině se podaří z nucených prací utéci a všichni se znovu ocitají v lese. Mezitím dá Angelu její pravá matka Erna Schwarzková hledat policií. Rodina je zno-

vu dopadena. Franz a Appolonia jsou odvedeni, Angela neví kam, a ona sama se dostává do domácnosti zcela cizí ženy – vlastní matky. „Matka“ Erna snad není zlá, ale její necitlivý výchovný dril je Angele cizí. Chybí jí vřelost a láska. Soužití „cizí“ matky a „cizí“ dcery není možné. A tak dává Erna Angelu do dětského domova „Heilige St. Josephspflege“ v městečku Mulfingen.

V dětském domově už je dalších zhruba čtyřicet sintských dětí násilně odebraných z rodin před deportací rodičů do koncentračního tábora. Řádové sestry jsou k dětem laskavé a v rámci možností jim poskytují veškerou péči i vzdělání. Učí je i praktickým dovednostem, pracem v domácnosti, na zahradě, ve stáji. To se dětem hodí, když si některé starší a statnější z nich přicházejí vyzvednout sedláci, aby jim vypomohli na statku namísto synů odvedených na frontu.

V dětském domově se Angela znovu setkává s „Loří čhaj“ (foto na s. 156). Tak Evu Justinovou pojmenovali Sintové snad proto, že měla zrzavé vlasy. Uměla sintsky. Alespoň natolik, aby si prvními větami při navazování kontaktu získala důvěru „zkoumaných osob“. Loří čhaj měří na dětských tělech všechno, co se měřit dá. Kromě toho Dr. Robert Ritter, nadřízený Evy Justinové, vedoucí „Rasově-biologického výzkumného střediska“ speciálně ustaveného pro výzkum Cikánů, filmoval děti při zadaných úkonech: vylézt na strom, vyčistit boty, a podobně (foto na s. 155). Povzbuzovány čokoládou, bonbóny, úlisnými větami v mateřském jazyce, se děti předháněly v nejlepších výkonech. Konečné dobrozdání Evy Justinové, která na základě svého výzkumu napsala svou doktorskou práci, bylo: „Německý národ potřebuje spolehlivé lidi a ne množení těchto nezralých primitivů.“ (s. 72).

Výzkum v dětském domově „Heilige St. Josephspflege“ a následně doktorská práce Evy Justinové přispěly k tomu, že 9. května 1944 bylo devětadvacet sintských dětí deportováno do Osvětimi. Útrapy koncentračního tábora přežily čtyři z nich.

Angela jako jediná deportována nebyla. Zachránila ji facka jedné z řádových sester. Děti samozřejmě nevěděly, že jedou na smrt. Ani řádové sestry to nevěděly, ale tušily, že jejich svěřence nečeká nic dobrého. A tak jedna sestra využila toho, že Angela má matka Němku, a když se dívka hnala s ostatními k vozu, strhla ji zpátky. „Ty přece nejsi Cikánka!“

Pro Angelu skončil příběh šťastně nejen proto, že byla uchráněna před smrtí, ale i proto, že koncentrační tábor přežili oba její milovaní rodiče, otec Franz Reinhardt i ta, kterou považovala za skutečnou matku, Appolonia.

Michail Krausnick napsal knížku pro děti. Je čtivá, krásná, napínavá a rozhodně osloví i dospělé čtenáře. Otřesná fakta se dozvídáme působivou a přitom nesentimentální formou. Každá z osmi kapitol je uvedena krátkou autentickou výpovědí pamětnice Angely a ve zbytku kapitoly pak autor parafrázuje Angelin příběh. Na každé z osmi stránek, předcházejících osmi kapitolám, je Angelina výpověď graficky doplněna výřezem z fotografie, na které se řádová sestra sklání nad malou Angelou a jejími spoluchovanci (celé foto na s. 160).

Dětský domov „Heilige St. Josephspflege“ v Mulfingenu nebyl jediný, kam byly umísťovány děti Sintů a Romů poté, co nacisté nahnali jejich rodiče do koncentračních táborů. I děti z jiných domovů stihl podobný osud jako „chovance“ z Mulfingenu. Michail Krausnick uvádí v jedné z příloh k Angelinu příběhu „Potvrzení“ sestry Lydie z Katolického dětského domova (Nardinhaus) o dvou sintských sourozencích: čtrnáctiletém Robertu a jedenáctileté Anně R. (Nedozvídáme se ovšem, pro koho sestra Lydie 11. dubna 1958 potvrzení napsala. Je pravděpodobné, že pro někoho z přeživších pozůstalých). Ocituje celý tento autentický dokument v českém překladu. Mimo jiné i proto, že podle věty, již se Robert R. loučí s řádovými sestrami, pojmenoval autor celou knihu. „Na shledanou v nebi.“

Potvrzujeme, že děti pana Georga R., Robert a Anna, žily v letech 1936-1943 z důvodu špatného hmotného zajištění rodičů v našem domově. Byly to velmi inteligentní a charakterní děti, otevřené, ochotné přijímat vše dobré. Vychovávat tyto děti byla radost. Rodiče je navštěvovali často a jejich vliv na děti byl jen a jen dobrý.

Robert byl tak nadaný, že dokonce dvakrát „přeskočil“ třídu. Když dokončil základní školu, snažili jsme se pro něj získat zaměstnání automechanika. Bylo to povolání, které by ho bylo velmi bavilo. V polovině března jsme však obdrželi písemné nařízení od okresního úřadu pro mládež, že máme děti okamžitě poslat zpět do Imsbacher Mühle, do mlýna, kde bydleli jejich rodiče. Osobně jsme se spojili s úřadem pro mládež, protože jsme s tímto nařízením nesouhlasili. Na úřadě jsme se dozvěděli, že se jedná o rozkaz z Berlína, a pokud děti nebudou vydány, zasáhne policie. Sami jsme tedy děti dovedli k rodičům. Děti se musely písemně zavázat, že nevstoupí na území města.

Po čtrnácti dnech přišel Robert přes policejní zákaz do našeho domova a řekl nám, co se dověděl od jednoho Cikána, který utekl z koncentračního tábora. Že totiž jemu i jeho rodině hrozí předem plánovaná smrt. Rodičům ani sourozencům Robert neřekl, jaký hrozný konec je čeká. Požádal nás o radu, má-li se pokusit o útěk přes hranice. Řekli jsme mu, že je na to příliš mladý a aby zůstal s rodiči.

Sotva hodinu poté, co od nás odešel, nám telefonoval z Imsbacher Mühle, že v době jeho nepřítomnosti mu policie odvedla rodiče i sourozence. Řekl, že si chce vzít život dříve, než mu ho bezdůvodně vezme někdo jiný. Prosili jsme ho, aby to nedělal a aby se zeptal, co se stalo s rodiči. Po třech dnech jsme od něj dostali pohlednici přesně tohoto znění: „Opět jsem se shledal se svými rodiči a sourozenci. Jsme v transportu do koncentračního tábora. Víím, co nás čeká. Moji rodiče to nevědí. Duševně jsem se probojoval tak daleko, že smrt unesu. Ještě jednou děkuji za vše dobré, co jste pro mě udělali. Pozdravujte všechny kamarády. Na shledanou v nebi. Váš Robert.“

Teprve v roce 1947 jsme se dozvěděli od Robertovy sestry Otílie, která vyšla z Osvětimi v roce 1945, že obě nevinné děti i jejich nevinní rodiče byli vydáni na pospas ukrutnému osudu jen proto, že byli příslušníky určité lidské rasy.

Sestra Lydia

Kniha Michaila Krausnicka by si rozhodně zasloužila přeložit do češtiny a vydat u nás.

Tereza Hrabovská

Ludwig Laher

**Uns hat es nicht geben sollen. Rosa Winter,
Gitta und Nicole Martl. Drei Generationen
Sinti-Frauen erzählen.**

**(Nám to nemělo být dopřáno. Rosa Winter,
Gitta a Nicole Martl. Sintske ženy tři generací vyprávějí).**

Franz Steinmassl, Edition: Geschichte der Heimat (Franz Steinmassl, edice: Dějiny vlasti)
Grünbach 2004, 161 stran
Doslov, vysvětlivky, četné fotografie

V průběhu posledních patnácti let se začala přepracovávat kapitola holocaustu, která byla po šedesát let úspěšně přehlížena a tutlána. Teprve teď se pomalu otevírá pod tíhou svědectví Romů a Sintů pronásledovaných nacisty. První, kdo začal zveřejňovat otřesná fakta, byla Sintka Philomena Franz (1985), následovala ji rakouská Lovárka Ceija Stojka (1988) a její bratři Karl (1994) a Mongo (2000). Publikovány dále byly i výtečné vzpomínky švábských Sintů Lolo Reinhardta a jeho sestry Märzy Winter (1999)¹. Nyní se ujmají slova také rakouští Sintové, dosud traumatizovaní hrůzami nacistické éry. Předložená vyprávění tří sintských žen si zasluhují pozornost už proto, že většinové obyvatelstvo Romy a Sinty stále ještě více méně ignoruje.

Rosa Kerndlbacher, její dcera Gitta a vnučka Nicole vyprávějí, vzájemně se na sebe odvolávající, příběh třígeneračního boje o přežití Sintů v Rakousku. Tak se osudy jejich pospolitosti rozpínají celým stoletím. Začalo to – pro tehdy malou Rosu Kerndlbacher – před druhou světovou válkou. Pro kočující koňské handlíře to byla svobodná doba. Pak přišel rok 1938.² I v Rakousku začínají proticikánské razie, při kterých jsou násilně rozdělčovány rodové pospolitosti. Rodinu jednoho z Rosiných strýčků, usedlou ve vinařské oblasti Zwingendorf (Dolní Rakousy), zachránilo místní obyvatelstvo, muži z Rosiny rodiny byli naproti tomu deportováni do koncentračních táborů Dachau, Buchenwald a do Lodžského ghetta. Nikdy už je nikdo více nespatriil. Rosa Kerndlbacher a její sourozenci byli nejprve zatčeni v salzburské Klusácké dráze, později se ocitli na nucených pracích při výstavbě dálnice v Maxglanu.

¹ Recenze v *Romano džaniben*, jevend 2004, s.255.

² Adolf Hitler vyhlásil „Anschluss“ – připojení Rakouska k nacistickému Německu, a 23. března vpochodovala do Rakouska německá armáda. Začaly platit nacistické zákony. Dne 8. prosince vydal říšský velitel SS a šéf německé policie výnos o „Potírání cikánstva“ (Bekämpfung des Zigeunerwesens) a směrnici řešit „cikánskou otázku na rasovém základě“ (pozn. redakce).

Každý, kdo dnes míří západní spojkou do Salzburku, může být za dálnici vděčný tisícům rozedřených rukou sintských, romských a dalších vězňů. Rosa měla to štěstí, že byla vybrána jako statistka pro film Leni Reifenstahlové, čímž na dlouhou dobu unikla dřině v Maxglanu. Po pokusu o útěk se dostala do vězení a nakonec, když se zdráhala ponížit se před Leni Reifenstahlovou, byla deportována do Ravensbrücku. Roku 1945 se jí v Langemünde i přes zápal plic podařilo spolu se šesti dalšími Sintkami uprchnout.

Z třísetčlenné rodiny Kerndlbacherových přežili kromě Rosy Winter jen dva její bratřanci.

Na nadlidskou námahu přežít holocaust navázal boj Sintů a Romů za to, aby byli uznáni jako oběti rasové nacistické perzekuce. Museli bojovat i o rakouské občanství, občanský průkaz, identitu a domovské právo v Rakousku. Do zápasu o samozřejmé věci byly zapojeny ještě následné generace. Je nepochopitelné, s jakou tvrdošíjností přistupovaly v té době úřady k obětem, které si – na rozdíl od jiných – nemohly dovolit dobrého amerického právníka. Rosa Kerndlbacher nebyla po dlouhá léta uznána za oběť nacistické rasové politiky. Přesto, že její otec měl rakouské doklady, Rose samotné bylo ještě v osmdesátých letech odepíráno rakouské státní občanství. Její úsilí o uznání uspělo až v devadesátých letech. Rosa se stala známou i v širší veřejnosti. Rakouský skladatel a filmař Bert Breit jí dokonce věnoval houslový koncert.

Zatímco rodina bojovala s úřady, aby její členové dostali živnostenský list a oprávnění objíždět trhy, Rosina dcera Gitta bezstarostně vyrostla. Později ovšem postihly rodinu další rány osudu: nemoci a mnohdy bezvýhodná ekonomická situace. Je div, že rodina znovu našla smysl života, znovu se vydala na cesty, objížděla trhy a obchodovala. Gitta se dokonce podílela na organizaci Sdružení Sintů a Romů v Linci. Svědčí to o síle, která ve vyprávěčkách tkví. Teprve vnučka Nicole našla v Rakousku podmínky, jež jí umožnily přinejmenším důstojný život a přijetí většinovým obyvatelstvem. Její optimistický postoj a nezávislost, se kterou se staví k současnosti i jejím změnám, jsou obdivuhodné.

Kniha *Uns hat es nicht geben sollen* není prvním pokusem tohoto hornorakouského spisovatele Ludwiga Lahera dohnat, co zanedbaly rakouské vzdělávací instituce, které by o nacismu měly informovat. Již v roce 1991 vydal román *Herzfleischartung* (Odumřelé srdce) pojednávající o táboře Weyer-St. Pantaleon, ve kterém byly před cestou na smrt vězněny kromě členů rodiny Kerndlbacherových ještě další tři stovky Sintů a Romů. V doslovu ke knize upozorňuje na absurditu rakouského vzdělávacího systému, který děti skvěle informuje o římských a napoleonských válkách, zatímco o tisících vraždách, k nimž v jejich vlasti došlo v nedávné historii, se téměř nezmiňuje. Heslo Sintové se v rakouské encyklopedii objevilo teprve v roce 2001, cestu do rakouských osnov dějepisu si však Sintové dosud nenašli a ve výkladu současné literatury chybí zmínka o jejich písemném svědectví.

Lidi, kteří přežili holocaust, je poskrovnu, a dnes sedmdesátiletí či ještě starší pamětníci nebudou během deseti patnácti let schopni již žádné svědectví vydat. O to více je důležité, aby svá vyprávění předávalo oněch pár pamětníků, kteří ještě mohou. Rosa Winter to udělala s rozvahou, upřímně a bez bédování. Tím je její odkaz pronikavější. Naději a optimismus dodává celé trilogii vyprávění vnučky Nicole, která ví, kam v životě míří, ale i statečnost a houževnatost Rosiny dcery Gitty, která se nepoddala těžkému osudu.

Rosa Winterová zemřela 18. května 2005 ve věku 81 let.

Literatura:

- Franz, Philomena: *Zwischen Liebe und Haß. Ein Zigeunerleben* (Mezi láskou a nenávistí. Cikánský život). Freiburg: Herder, 1985.
- Reinhardt, Lolo: *Überwintern. Jugenderinnerungen eines schwäbischen Zigeuners*. (Přezimování. Vzpomínky z mládí jednoho švábského Cikána). Gerlingen: Bleicher Vlg., 1999.
- Stojka, Ceija: *Wir leben im Verborgenen. Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin*. (Žijeme ve vypůjčeném. Vzpomínky Romky-Cikánky). Wien: Picus Vlg., 1992.
- Stojka, Karl & Reinhard Pohanka: *Auf der ganzen Welt zu Hause. Das leben und Wandern des Zigeuners Karl Stojka* (Doma po celém světě. Život a putování Cikána Karla Stojky). Wien: Picus Vlg., 1994.
- Stojka, Mongo: *Papierene Kinder. Glück, Zerstörung und Neubeginn einer Roma-Familie in Österreich* (Papírové děti. Štěstí, zkáza a obrození jedné romské rodiny v Rakousku). Wien: Molden Vlg., 2000.

Petra Cech (Videň)
přeložila Jiřina Stolařová

René Lužica

Keď bola vojna, nebol som doma

Národopisná spoločnosť Slovenska, Bratislava 2004, 116 str. ISBN 80-969263-9-X

Do tlače sa dostala monografia známeho slovenského etnológa, ktorý sa dlhodobo venuje problematike rómskeho holokaustu, Reného Lužicu. Predstavuje ďalší výrazný edičný počin, ktorý približuje toto neľahké obdobie slovenských a zároveň aj európskych dejín. Monografiu je možné rozčleniť na dve obsahové časti. Prvá časť monografie je stručným historickým exkurzom do rôznych podôb prenasledovania Rómov. Autor charakterizuje postavenie Rómov v Nemeckej ríši a spôsoby ich perzekúcie a riešenia tzv. cigánskej otázky v tomto národosocialistickom štáte. Oproti tomu je postavená situácia v predvojnovom Československu, kde vlády túto problematiku skôr prehliadali a podceňovali. Napriek prijatiu niekoľkých represívnych zákonov bola situácia Rómov v Československu neporovnateľne lepšia. Všetko sa zmenilo po rozbití Československa a vzniku protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu. V protektoráte prikrčili Nemci k okamžitej tvrdej perzekúcii, ktorá sa ničím nelíšila od Nemecka. Rómovia boli prenasledovaní a tisíce skončili v koncentračných a vyhladzovacích táboroch. Na Slovensku bola situácia Rómov o niečo lepšia. Slovenská vláda neprikrčila k priamej fyzickej likvidácii, či deportáciám Rómov do vyhladzovacích táborov. Spôsoby perzekúcie tu mali iné podoby. Hlavnou bola snaha o likvidáciu kočovníctva a využívanie Rómov ako lacnej pracovnej sily. K zostreniu perzekúcie, ktorá vyvrcholila masovými vraždami, prišlo až po potlačení Slovenského národného povstania.

Prípady perzekúcie slovenských Rómov tvoria druhú časť monografie. Autor podobne ako v minulých prácach založil svoj výskum na orálnej histórii. V monografii sú zachytené reprezentatívne výpovede desiatok Rómov, ktorí prežili holokaust. Ťažiskom tejto časti sú svedectvá pamätníkov, ktoré autor zaznamenal za pomoci videotechniky a následne upravil do písomnej podoby. Prezентujú tu rôzne formy prenasledovania, ktorému boli vystavení oni, prípadne ich blízky. Pred očami čitateľov sa otvárajú desiatky príbehov ľudí, ktorým boli povraždení príbuzní a ktorí zažili nepredstaviteľné utrpenie. Mnohí zachytili utrpenie Rómov veľmi plasticky a aj po desiatkach rokov predstavujú ich spomienky cenný zdroj informácií. O to viac si treba ceníť autora, ktorý sa tejto problematike cielavedome venuje a aj v recenzovanej publikácii pomáha uchovať svedectvá nesmiernej ceny, ktoré plasticky približujú minulosť tak Rómov, ako aj celého Slovenska.

Karol Janas

Sybil Milton

Persecuting the Survivors:

The Continuity of „anti-gypsyism“ in Postwar Germany and Austria

In: *Sinti and Roma. Gypsies in German-speaking Society and Literature.*

Ed. Susan Tebutt. Bergham Books. New York-Oxford 1998.

Sybil Milton se ve svém příspěvku „Persecuting the Survivors“ věnuje pokračujícím „proticikánským“ tendencím v poválečném Německu a Rakousku. Za základní důvod diskriminace a neuznávání válečného utrpení Romů a Sintů (včetně nepřiznání reparací) pokládá to, že nacistického proticikánského tažení se neúčastnili pouze sami nacisté, ale i široké spektrum „běžné“ německé společnosti. Miltonová na jedné straně sleduje osudy přeživších od konce války po devadesátá léta. Zmiňuje například opětovou internaci Romů a Sintů v Höherwegském ghettu nebo potíže obětí nacismu se znovuzískáním občanství. Na straně druhé popisuje úspěšné kariéry lidí, kteří se na perzekuci Romů a Sintů podíleli, nejen policistů, ale i vědců. Podnětná je pasáž, ve které se autorka zamýšlí nad etikou vědců, kteří dodnes citují ze studií (antropologických i lingvistických) založených na výzkumech z cikánských ghet a koncentračních táborů.

Pavel Kubaník

O školara/Školáci

Autor romských a českých textů: Emil Cina

Autor fotografií: Ibra Ibrahimovič

Jazyková redakce: Petra Kolínská, Jiří Pos

Společnost Horymíra Zelenky a Ibra Ibrahimoviče, Praha 2005

V této útlé knížce najdeme třicet osm velmi zdařilých černobílých fotografií romských dětí z ústecké komunitní školy v Předlicích. Po obrazovém oddíle následuje čtrnáct kratičkých příběhů, k nimž fotografie inspirovaly autora textů Emila Cinu. Názvy příběhů naznačují i témata fotografií, např. „Ađaj hin e škola“ (Tady je škola), „O barikano“ (Chlubílek), „Džas andro veš“ (Jdeme do lesa), „E partija“ (Parta), „O love“ (Peníze), atd. Emil Cina, mezi romskými čtenáři dnes už známý autor veršů a krátkých literárních povídek pro děti, romské děti zná, umí se vžít do jejich starostí i radostí – což je cítit i z textů v této knížce.

V závěru je ve stručnosti popsána historie a fungování ústecké komunitní školy v Předlicích.

Jakub Horáček
I. ročník romistiky

Józef Ravasz

Túžba – Kamiben – Vágy

1. vyd., Dunajská Streda, Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku, 2004, il. autor, trojjazyčné vydání.

Józef Ravasz

Fakt – Čačikaniben – Tény

1. vyd., Dunajská Streda, Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku, 2004, il. autor, trojjazyčné vydání.

Spolek romských spisovatelů a umělců vydal J. Ravaszovi, romologovi, publicistovi, spisovateli a v neposlední řadě básníku, v roce 2004 dvě poetické sbírky. Oslovil tak hned dva rozdílné okruhy čtenářů: děti s mládeží a dospělé. Potencionální spektrum příjemců ještě rozšířil prostřednictvím tří jazykových verzí – slovenštiny, romštiny a maďarštiny.

Ve sbírce *Túžba*, určené těm mladším, nabídl dítěti důvěrná témata prosycená přírodními motivy. Každodenní pozorování proměnlivé s počasím a s ročním obdobím je kulisou pro postupné objevování a ohmatávání bezprostředního okolí až se z něj vyloupne domov. V říkankovém rytmu ve spřažení se zvukomalebností mají šanci vstoupit veršičky do dětské mysli, nechat se kdykoliv vyvolat a schoulit se v jejich laskavém náručí.

Sbírka *Fakt* se sestává ze tří částí (I. Blízko k jazyku, II. O kvetoch a národe a III. Šuchot mojich krídiel v stereu) a obsahuje celkem 71 básní. Oproti dětské poezii je vyjádřená ve valné míře ve verši nevázaném, v bohaté slovní i myšlenkové konstrukci. Jazyková ekvilibristika až vyráží dech při faktickém doložení vysoké úrovně a literární ohebnosti romštiny – donedávna ještě nepsaném jazyku. Marně se derou na mysl v příměru heroické překladatelské kousky národněobrozenecké éry. Zároveň napadá otázka, v které že řeči prapůvodně vznikl originál? (Za slovenským citlivým přebásněním stojí Jitka Rožňová). Bez ohledu na vnitřní členění sbírky působí Ravaszova poezie na čtenáře homogenně. Autor v ní vystupuje jako Rom. Jako hrdý Rom ke svému romství se hlásící. V pravdě jako Rom angažovaný. Sám o sobě se zmiňuje jako o jazykovém bardu ve vyhnanství. Přesto má svými předky osvojenou domovinu zadřenou pod kůži. Patří k nejčastěji vzpomínaným entitám – „do houslí zamknutou srdcervoucí touhu po domově“. Přemýšlivá, do sebe uzavřená poezie, v níž si básník vymezuje vlastní identitu vůči okolnímu světu, chráněn křehkou skořápkou rodové paměti a tradic.

Anna Žigová

PhDr. Józef Ravasz také fotografuje – ukázky jeho tvorby jsou průběžně zařazeny v tomto čísle – zejména ke článku „Maro manušeske kempel – ale the e pativ.“

Katrin Reemtsma
Sinti und Roma.

Geschichte, Kultur, Gegenwart
Verlag C. H. Beck, München 1996, 198 str.

Autorka je etnoložkou. Mezi lety 1981 a 1987 pracovala při Společnosti pro ohrožené národy jako referentka pro Sinti a Romy. K napsání knihy „Sinti und Roma“ ji, jak je uvedeno na přebalu, motivoval nedostatek odborné literatury o Romech. Přivedla tak na svět knihu pojednávající o dějinách, kultuře a současnosti Romů nejen v Německu.

V předmluvě Katrin Reemtsma nastiňuje otázky, které si od 70. let až po současnost společnost v souvislosti s Romy klade: kdo jsou, odkud pocházejí, jak se identifikují... Kniha je přehledně rozčleněna do čtyř základních kapitol a dále do podkapitolek. K rychlé a snadné orientaci přispívá dobře zpracovaný index a seznam použité literatury.

První kapitola „Von den ersten Wanderungen der Roma bis zur Gründung des Deutschen Reiches 1870/71“ (Od prvního putování Romů až po vznik Německého císařství 1870/71), jak už ze samotného názvu vyplývá, pojednává o příchodu Romů do Evropy, do Německa a o počátcích „cikánské“ politiky v Německu. Autorka zde podrobně pracuje s dostupnými dobovými prameny a cituje z nich.

Název následující kapitoly „Grundzüge der Kultur und Sprache von Sinti und Roma“ (Základní rysy kultury a jazyka Sintů a Romů) opět přesně vystihuje její obsah. Katrin Reemtsma prokazuje svoji orientaci v literatuře a i na citátech dokazuje některé problémy, kterými musela projít rodící se „ciganologie“, jako např. plagiátorství nebo nekritický přístup k pramenům. Třetí kapitola „Von der Reichsgründung bis zum Ende der deutschen Teilung“ (Od vzniku císařství až po ukončení rozdělení Německa) se především zaměřuje na politiku v Německu a její důsledky. Autorka nás seznamuje s perzekucí, již byli Romové za císařství, Vymarské republiky a za Třetí říši vystaveni. Svě teze opět hojně dokladuje na datech a citacích pramenů. Podrobně se dozvídáme i o důsledcích nacionalizmu, o problematických reparacích, o migrační vlně Romů z jihovýchodní Evropy a o jejich příčinách, konkrétně o politické a sociální situaci v Jugoslávii a Rumunsku od 70. let.

Závěrečná kapitola knihy *Sinti und Roma* s názvem „Die Lage der Sinti und Roma nach den politischen Wenden von 1989/90“ (Postavení Sintů a Romů po politickém zvratu 1989/90) popisuje obraz Romů v německých regionálních médiích v 80. letech, který je velmi zatížený stereotypy. Poslední stránky knihy jsou věnovány vývoji romského etnoemancipačního hnutí v posledních několika letech.

Kniha čtenáři opravdu nabízí, co autorka v předmluvě slibuje; totiž fundované dílo, které shrnuje podstatné aspekty dějin, kultury a současné situace Sintů a Romů.

Eva Zdařilová

Romani Rose

Bürgerrechte für Sinti und Roma.

Das Buch zum Rassismus in Deutschland¹

(Občanská práva pro Sinty a Romy.

Kniha o rasismu v Německu).

Vydala Ústřední rada německých Sintů a Romů, Heidelberg, červenec 1987, 191 stran.

Množství dokumentárních fotografií; faksimile dokumentů

V příloze doporučená literatura, filmy; adresy Ústřední rady Sintů a Romů a regionálních poboček Svazu Sintů a Romů (platné v roce 1987)

Věnováno Simonu Wiesenthalovi² a Paulu Kreberovi (Údaje z předšedky knihy).

Simon Wiesenthal, významný židovský humanista, jehož vídeňská ústředna vypátrala řadu ukrývajících se nacistických zločinců, podporoval mezinárodní hnutí Romů od své účasti na III. mezinárodním kongrese Romů v Göttingenu v roce 1981. Zasazoval se o to, aby byla mezinárodní veřejnost informována a romský holocaust, o kterém se donedávna nemluvilo, uznala. Paul Kreber byl policejním úředníkem pověřeným deportacemi sintských rodin do koncentračních táborů z oblastí Wupertalu-Barmen a Wupertalu-Elberfeld. Namísto toho pomáhal Sintům a Romům k útěku do západní Evropy a jižní Itálie. Podporoval Romy potravinami, protože, podobně jako Židé, měli přídělky omezeny na minimum. V roce 1987 požádala Ústřední rada Sintů a Romů presidenta tehdejší Spolkové německé republiky, aby Paulu Kreberovi udělil státní vyznamenání.

Romani Rose se narodil v roce 1946 v Heidelbergu, kde do roku 1982 řídil vlastní obchod. Od roku 1979 je předsedou Svazu německých Sintů a od roku 1982 je také předsedou Ústřední rady německých Sintů a Romů v Heidelbergu. Na III. Mezinárodním kongrese byl zvolen místopředsedou IRU. (Předsedou byl zvolen MUDr. Ján Cibula z Klenovce, SR, emigroval do Švýcarska. Pozn. red.) Romani Rose publikoval řadu článků týkajících se Sintů a Romů. Je ženatý a má šest dětí. (s. 191. Údaje do roku 1987. Pozn. red.)

Ačkoliv kniha významného sintskeho politika Romani Rose vyšla před osmnácti lety, je stále nesmírně důležitým zdrojem informací o historii Romů od počátku nacistické vlády v Německu (1933) až do doby svého vydání v roce 1987. Léta 1945-1987 jsou zmapována jen v Německé spolkové republice; k materiálům tehdejšího NDR neměl autor přístup.

¹ Nejedná se o pouhou anotaci, ale podrobnější zápisky z velmi významné v češtině nepublikované knihy.

² S. Wiesenthal zemřel 20.9.2005, tedy právě v době dokončování tohoto čísla RDŽ (pozn. redakce)

Úvod shrnuje obsah a poslání knihy: Historie „Třetí říše“ zavazuje lidstvo, aby se snažilo zabránit rasismu v jakékoliv jeho podobě. Genocida Romů na základě jejich „rasové“ příslušnosti nebyla uznávána téměř čtyřicet let po válce. O nápravu včetně přiměřeného odškodnění v NSR se významně zasadili Sintové sami, jejich schopnost se organizovat s vědomím vlastní identity a politicky se ucházet o vlastní práva.

V kapitole „Sintové a Romové 600 let v Německu“ uvádí autor stručně nejdůležitější proticikánská opatření v minulosti. Nové regionální (zemské) a celostátní (spolkové) instituce, které vznikaly v důsledku historických politických změn, přebíraly v podstatě proticikánská opatření od svých předchůdců, pouze je jinak nazývaly. Například namísto zdiskreditovaného výrazu „Zigeuner“ (Cikán) byl po válce zaveden výraz „Landfahrer“ (obdoba anglického „traveller“ – dosl. *táhnoucí krajem*). Sintů žije v NSR 40 000 a Romů 20 000. „Nevýznamné rozdíly mezi Sinty a Romy spočívají v rodinných zvyklostech, něco jako mezi Bavory a Prusy, kteří jsou stejným dílem součástí německého lidu.“ (s. 11). Své řeči říkají Sintové „romština“.

Obširná kapitola „Nacistická genocida“ obsahuje základní údaje o politice vůči Cikánům za „Třetí říše“. (Informace jsou uvedeny i v jiných příspěvcích tohoto čísla). Říšský vůdce SS a šéf německé policie Heinrich Himmler přejímá akta mnichovské „Zigeunerpolizeistelle“ založené v roce 1926 a předává je zvláštnímu oddělení říšského bezpečnostního úřadu zvanému „Říšská centrála pro potírání cikánského neřádu.“ (Reichszentrale zur Bekämpfung des Zigeunerunwesens). O tragickém osudu Romů rozhodují zejména dva Himmlerovy výnosy. První byl vydán 8. prosince 1938 a vyslovené se v něm říká, že „potírání cikánského zlořádu“ a „řešení cikánské otázky“ má být postaveno na rasovém základě (aus dem Wesen dieser Rasse heraus). Přitom se má jinak jednat s míšenci a jinak s „čistokrevnými Cikány“. Další Himmlerův výnos (Auschwitz Erlass) ze dne 16. prosince 1942 ovšem už odsuzuje všechny Sinty a Romy, bez ohledu na stupeň „míšení“, k deportaci do cikánského tábora Osvětim-Březinka II. Tato data jsou důležitá pro poválečnou historii Romů v NSR, neboť – jak ukazuje Romani Rose v dalších kapitolách – německé autority byly ochotny uznat Romy jakožto oběti rasismu teprve od druhého Himmlerova výnosu; po protestech Sintů od prvního výnosu (1938) a konečně od příchodu Hitlera k moci (1933). Například dědeček pana Rose, Anton Rose, byl jako „Cikán“ v roce 1934 vyloučen ze svazu filmových promítačů. Tehdy se za něho prezident svazu postavil a na rozdíl od r. 1937 uspěl. Roku 1943 byl pan Anton Rose deportován do Osvětimi, kde byl zavražděn podobně jako další členové jeho rodiny. Na základě rasových posudků pořízených v „Rasově hygienickém výzkumném středisku“ (viz příspěvek „Doktorská práce Evy Justinové“) se v Osvětimi ocitli sintske „...dívky, které v armádě pracovaly jako stenotypistky, žáci konzervatoře, a další lidé, kteří měli solidní existenci. Stovky vojáků, kteří vůbec nevěděli, že jsou cikánští míšenci, byli odvoláni z fronty, vyslečeni z uniformy, dokonce i nositelé železného kříže za statečnost...“ (s. 23. Rose cituje úryvek ze zprávy poddůstojníka SS Broada pracujícího v „cikánském táboře“).

V kapitole „Znovuzřízení a zdokonalení dozorčího policejního systému“ dokumentuje autor otřesnou skutečnost: téměř dvě desetiletí po válce zůstávají regionální policejní proticikánské instituce nezměněny a povětšinou obsazeny týmiž lidmi, kteří prováděli deportace Romů. Pouze názvy institucí se mění. Např. nacistické označení „Zigeunerpolizeistelle“ se mění na „Landfahrerkentrale“. Žádosti Sintů a Romů o odškodnění za útrapy prožité v koncentračních táborech a nevratné újmy na zdraví (např. sterilizace) bývalí nacističtí činitelé zásadně odmítají. Nadále se v policejních dokumentech užívá nacistická terminologie jako „cikánští míšenci“, „rasově podmíněná/vrozená kriminalita“, „zakořeněné tíhnutí k potulce“, atd. V roce 1956 rozhoduje vrchní soud NSR, že Cikáni mohou být odškodněni na základě rasového pronásledování teprve od roku 1943 (po druhém Himmlerově výnosu); do té doby byli údajně zavíráni jak asociálové, nebo z preventivních důvodů jako hypotetičtí špioni. Romani Rose uvádí řadu konkrétních případů, kdy Sintové byli na základě své rasové příslušnosti pronásledováni mnohem dříve a při de-

portacích přicházeli o veškerý svůj majetek a většinou za něj nikdy nedostali náhradu. Profesionální hudebník Reinhold Rosenbach žádal v roce 1951 o náhradu za odcizený klavír, kytaru, saxofon, basu, housle a obytný vůz. Nakonec dostal v roce 1959 1055 DM (s. 56).

Další kapitola se týká směrnice (Härteregelung), podle které měla být v případě „jednotlivých osob nežidovského původu pronásledovaných za nacizmu“ učiněna výjimka ze zákona a příslušným jednotlivcům mělo být ze zvláště zřízeného fondu vyplaceno odškodné. Směrnice platila od 26. srpna 1981. Po protestních akcích Sintů byl konečně v roce 1982 vydán zákon, podle něhož všichni Sintové a Romové měli být odškodněni jako oběti rasismu už od roku 1933. Přesto například zemský prezident Kolína nad Rýnem prohlásil, že Cikáni „nepatřili k neárijům pronásledovaným nacismem“ (s. 61) a nadále odmítal udílet romským žadatelům odškodné. Sintové uspořádali 7. března 1985 v Kolíně protestní demonstraci a zemský prezident své tvrzení odvolal. Žádost o odškodnění byla zamítnuta například i Emilu Reinhardtovi, jednomu ze čtyř „mulfingenských“ dětí (viz anotace knihy

Michaela Krausnicka) přeživších věznění v Osvětimi. Autor zde uvádí i příklady neromských humanitárních nebo církevních pracovníků, kteří se brali za práva Romů.

Kapitola „Postižení vypovídaj“ je věnovaná svědectvím jednotlivců. V době, kdy Romani Rose knihu psal, nebyla strastiplným válečným osudům Sintů a Romů věnovaná pozornost. Za posledních zhruba deset let vyšla řada svědectví knižně. (Některé publikace anotujeme v tomto čísle). Stojí za to povšimnout si osudu Oswalda Wintera. Jeho otec vlastnil malý cirkus. Oswald se učil filmovým promítačem. Dostal se do armády, do pluku generála Pauluse, byl vyznamenán válečným křížem za statečnost. Rovněž jeho starší bratři byli vojáky wehrmachtu, jeden z nich padl. Když Oswald přijel na dovolenou, zjistil, že jeho matka, sestry a mladší bratři (otec zemřel před válkou) byli odvečeni do různých koncentračních táborů. Přežila pouze sestra – byla však sterilizována (s.72-74).

V další kapitole pranyřuje diskriminaci Sintů ze strany obcí poté, co se přeživší vrátili z koncentračních táborů. Přišli o veškerý majetek, o byty, domky nebo obytné vozy. Doložena je otřesná nehumánnost některých obecních starostů, jejichž výroky Rose cituje: „Jsem rozhodně proti tomu, aby se Cikáni usídlili v blízkosti obce, nebo se dostaneme do stejné situace jako před rokem 1939... Zde musí veškerá humanita stranou... Znovu zdůrazňuji, že usídlení Cikánů v Hahnenbachthalu v blízkosti obce nebudu trpět a budu proti němu bojovat všemi prostředky“ (s. 79). Až do března roku 1982, kdy spolkový kancléř NSR oficiálně prohlásil Sinti a Romy za oběti rasové genocidy, určovaly poválečný osud Romů různé poradní sbory, v nichž nezasedal ani jeden Rom. Jako poradci působili na mnoha místech „cikánští specialisté“, kteří za nacismu byli „rasovými odborníky“.

Kapitola „Vznik hnutí za občanská práva“ přináší důležité informace v české romistické literatuře zatím nezmiňované. Na počátku sintskeho občanského hnutí v NSR stál otec Romani Rose, Oskar Rose, jeho bratr Vinzens a další. V roce 1956 založili „Svaz rasově pronásledovaných občanů nežidovské víry“. Usilovali o potrestání nacistů, kteří at

jako „vědci“, kriminalisté nebo výkonní úředníci posílali Sinty a Romy na smrt. V tomtéž roce založili oba bratři Svaz Sintů v Německu, který prosazoval rovnoprávnost Sintů a zejména o zařazení sintských dětí do škol. V roce 1971 byl pokračovatel původní organizace přejmenován na Ústřední výbor Sintů v západním Německu a o rok později na Svaz Sintů v Německu, jemuž předcházela demonstrace svazu na protest proti zastřelení Sinta Antona Lehmana policisty. Koncem sedmdesátých let se do spolkové práce zapojili mladí Sintové a v roce 1979 začala jejich spolupráce se Společností pro ohrožené národy. V říjnu téhož roku uspořádaly obě organizace společně vzpomínkovou manifestaci v táboře Bergen-Belsenu. V roce 1980 drželo dvanáct Sintů hladovku v Dachau, aby upozornili na rasistické působení policejní instituce „Landfahrerzentrale“ (viz výše). V roce 1982 byla v Darmstadtu zřízena Ústřední rada Sintů a Romů. Ta sdružuje jednotlivé regionální organizace. Kromě zmíněných politických akcí se Ústřední rada zasazuje za práva jednotlivců, působí v ní právní a sociální poradci. Její zástupci jednají o zájmech Sintů a Romů s nejvyššími představiteli státu i mezinárodních organizací. V mnoha případech dosahují pozitivních výsledků.

V kapitole „Výzkum Cikánů“ po roce 1945 se autor soustřeďuje na nacistické „Zigeunerforscher“ (cikánology), kteří zůstali odbornými poradci politiků a kriminalistů i po válce. Na prvním místě to byl Dr. Hermann Arnold, spolupracovník bývalého nacistického Rasového střediska. Do roku 1976 působil v Poradním sboru pro Cikány při spolkovém ministerstvu zdravotnictví. Po opakovaných protestech Svazu Sintů a Romů a Společnosti pro ohrožené národy byl v roce 1979 poradenského postu zbaven.

V další kapitole prezentuje Romani Rose historii nacistických rasových archivů, které shromažďovaly „vědecké“ poznatky o Cikánech. Nejdůležitější byl archiv Rasového střediska s 24 000 rasovými posudky, rodovými genealogiemi, fotografiemi a dalšími materiály, na základě nichž byli Romové posíláni do koncentračních táborů. Ještě po válce pracovali s archivem bývalí nacističtí antropologové (Dr. Hermann Arnold, Dr. Sophie Erhardtová). Po opakovaných protestech Sintů a Romů se nacistické „odborné“ materiály dostaly do spolkového archivu v Koblenzu. 10. června roku 1987 sem byly dovezeny pod dozorem delegovaných Sintů. (Srovnej s „Doktorská práce Evy Justinové“).

V kapitole „Soudní řízení proti nacistickým zločinům“ sumarizuje autor dříve zmiňované údaje o „odbornících“, kteří spolupůsobili při genocidě Sintů a Romů. Přestože už od r. 1956 Sintové usilovali pohnat je soudní cestou k zodpovědnosti, nikdo z nich nebyl potrestán.

Další dvě kapitoly pranýřují neoprávněné policejní zásahy proti Sintům a Romům a jejich skandalizaci v tisku. Zbýlé kapitoly se věnují nejnovější historii Sintů a Romů (vztaheno k roku 1987), politice jednotlivých stran vůči Romům, jednání sintských reprezentantů s vedoucími politiky v NSR i v zahraničí a také působení katolické a evangelické církve. Dne 16. května 1986 byli zástupci Svazu Sintů a Romů přijati papežem Janem Pavlem II., kterého podrobně informovali o genocidě Romů za druhé světové války. Po stručné informaci o mezinárodních aktivitách Svazu se Romani Rose v krátké kapitole zmiňuje o mladých sintských umělcích, které Svaz ve spolupráci s příslušnými uměleckými akademii podporuje. Kapitoly týkající se nedávné historie a aktivit Svazu Sintů a Romů jsou bohatě ilustrovány dokumentárními fotografiemi.

Na závěr chceme znovu zdůraznit nesmírně cennou informativní hodnotu knihy. Pro Romy v ostatních státech by mohlo být inspirací cílevědomé politické hnutí Sintů a Romů v bývalé NSR. Jejich organizované demonstrace a hladovky na protest proti diskriminaci, schopnost vyjednávat jako rovnocenní partneři s představiteli státu, ochota spolupracovat s neromskými humanitárními organizacemi, rozhodnutí se nevzdávat a vytrvat, přinesly nakonec mnoho úspěchů a přispěly ke zlepšení situace Sintů a Romů v Německu.

Tereza Hrabovská

Toby Sonneman

Shared Sorrows. A Gypsy family remembers the Holocaust.

(Společné utrpení. Vzpomínky romské rodiny na holocaust.)

University of Hertfordshire press, 2002, 283 str.

*„Without that voice, that personal voice,
Gypsies were reduced to a faceless number in a history book,
relegated to an impersonal footnote.“*

Americká židovská spisovatelka Toby Sonneman se ve své knize snaží ukázat nacistické pronásledování a tyranii páchané na Romech během druhé světové války na příkladu jedné široké sintske rodiny v Německu.

Její nápad se zrodil poté, co pro sebe objevila paralely mezi osudem Židů a Romů v nacistickém Německu. Sama se narodila až čtyři roky po válce a o svou vlastní rodovou historii se začala zajímat teprve v dospělosti.

Ve své knize představuje Toby Sonneman tragický osud několika příslušníků sintske rodiny Mettbach-Höllenreiner, s nimiž se osobně v r. 1993 setkala v Mnichově a jeho okolí. Většinu pamětníků válka zastihla v dětství či mládí; vzájemně jsou provázáni vztahem sestřenic a bratranců nebo sourozenců. Dvě pamětnice prožily válku už jako mladé ženy, matky několika dětí.

Ústřední postavou je Rosa Mettbach, jejíž obsáhlý a pestrý příběh prostupuje celou knihou.

Před válkou žila Rosa a její nejbližší rodina ve Vídni. V r. 1940 byli uvězněni a odvečeni do Lackenbachu. Na podzim téhož roku byli deportováni do Lodže, odkud se Rose podařilo utéct. Několik prvních dní se skrývala v domě své tety, potom v okolních lesích a nakonec u svých sousedů ve Vídni. Ostatní členové rodiny byli počátkem r. 1942 odvečeni do Chelmy, kde byli všichni zavražděni. Zhruba ve stejnou dobu byla Rosa při svém skrývání odhalena, chycena a odeslána zpět do Lackenbachu, odkud se jí na jaře téhož roku znovu podařilo utéct. Skrývala se nejdříve ve Vídni, poté uprchla do Mnichova, kde se setkala s rodinou Mettbach a svým nastávajícím mužem Hamletem. S tím se záhy zasnoubila a na jaře r. 1943 porodila dítě. V době šestinedělí se však dostavily poporodní komplikace a musela být hospitalizována v nemocnici. Byla udána lékařem, uvězněna a odvečena do Osvětimi. Dítě se podařilo ponechat v péči manželovy rodiny. Opět se s ním shledala až po roce a půl. V Osvětimi se jí podařilo uchránit se při selekci. V létě r. 1944 byla transportována do Ravensbrücku, odkud byla odvečena do pracovního tábora Wolkenburt an der Mulde ve východním Německu. Zde se po měsíci opět pokusila o útěk. Záhy byla dopadena a na několik týdnů uvězněna v Zwickau. Koncem listopadu 1944 byla navracena do pracovního tá-

bora, týrána a po dobu několika týdnů vězněna. Na šaty dostala červenou „uprchlickou“ značku. Díky svým pokusům o útěk si vysloužila přezdívku „Uprchlík“. Při přesunu vězňů do koncentračního tábora v Dachau na jaře 1945 se jí zdařil poslední útěk, po němž se již vydala za rodinou svého manžela do Mnichova. Se všemi příbuznými z manželovy strany, včetně svého dítěte se zde šťastně shledala. Jakmile to bylo možné, vycestovala do Vídně za svou vlastní rodinou. Zjistila však, že nikdo z jejich příbuzných válku nepřežil.

*„Hearing this news was the worst thing that ever happened to me.
Worse than the torture, the brutality of the concentration camp,
the fears of my escapes. Far worse. I cry, I think a year long.
When I think back, I cry again. I no can do nothing.“*

Rosa je sestřenicí Reili Mettbach Herchmer, vůbec první pamětnicí, kterou autorka – na radu Lana Hancocka¹ – navštívila ještě v Coloradu v roce 1991. Jako jediná z rodiny nežije v Německu, nýbrž v USA. Nápad navštívit příbuzné v Německu se zrodil právě u ní. Reili fungovala po celý pobyt v Německu jako autorčina průvodkyně a tlumočnice. Vydání knihy se již nedožila, v roce 1999 zemřela ve věku 68 let.

Rodina REILI žila v Německu, v roce 1939 se však rodiče rozhodli z obav před pronásledováním uprchnout. Měli dostatečné zásoby zlata, dědeček vyrobil falešné pasy a vydali se hledat útočiště do Itálie, poté do Jugoslávie, Rumunska, Bulharska a nakonec znovu do Jugoslávie. Zde už jejich zásoby došly a nastaly jim zlé časy. Po několika letech skrývání, nejistoty a neustálého strachu byli na jaře r. 1943 odhaleni a odvezeni do Ravensbrücku a odtud do tábora nucených prací nedaleko jugoslávských hranic poblíž Marburg an der Drau. Matka zde pracovala v kuchyni, otec byl zařazen do mužského tábora a Reili se spolu s ostatními příbuznými přidala k dětským vězňům pracujícím v kamenolomu.

*„I never was a child.
My life was so old and serious and scary that I didn't act as a child.“*

Ani další příbuzní neušli věznění v koncentračních táborech. Teta Rosy a Reili Sophie Höllenreiner a její dva synové Hugo a Rigo byli na jaře r. 1943 odvezeni do Osvětimi, v létě r. 1944 do Ravensbrücku. Zde se manžel Josef a dvě nejstarší děti Manfred (12) a Frieda (14) museli podvolit násilné sterilizaci. S důsledky tohoto otřesného zásahu se rodina dodnes nevyrovnala. Poté byli odvezeni do Mauthausenu a Bergen-Belsenu, kde Sophie onemocněla tyfem. Po osvobození tábora v květnu r. 1945 opustili tábor bez propouštěcích dokladů.

Další teta Margarette Höllenreiner a její děti Mana a Lilly stihl podobný osud jako rodinu Sophie – věznění v Osvětimi, Ravensbrücku, Mauthausenu a Bergen-Belsenu. Manovi se v r. 1945 podařilo z koncentračního tábora uprchnout, ale cestou vyčerpáním zkolaboval. Ujali se jej francouzští vojáci, kteří jej odvezli s sebou do Francie. Zpočátku byl hospitalizován v psychiatrické léčebně, na jaře r. 1946 si jej adoptovala francouzská rodina. Koncem téhož roku se podařilo vypátrat příbuzné a dostal se zpět domů ke své vlastní rodině.

¹ V r. 1991 autorka společně s Ianem Hancockem založili lidskoprávní Romani-Jewish Alliance (Romsko-židovskou alianci). Po dobu pěti let v ní T. Sonneman působila jako spolupředsedkyně a byla editorkou informačního bulletinu, který aliance vydávala.

Věznění v koncentračním táboře se podařilo vyhnout pouze rodině bratrance Shukara (Ludwiga) Höllenreina, která byla před deportací uchráněna nejspíše díky vojenské kariéře otce.

Jednotlivé vzpomínky nejsou před čtenáře předkládány v jejich syrové podobě, doslovně jsou uváděny jen zřídka. Povětšinou jsou autorkou převyprávěny, okomentovány, zasazeny do širšího historického kontextu (u nějž by bylo vhodné uvádět zdroj), opatřeny poznámkou, eventuelně též doplněny paralelní zkušeností Židů (tuto demonstruje na příkladu vlastní rodiny, která až do počátku války žila rovněž v Německu.)

Čtenáři je také okrajově přiblížen vnitřní svět Sintů a jejich vnímání okolního světa. Až překvapivá je explicitně vyjádřená distance od Romů: *„I don't like the Roma,” she insists. „Don't call us Roma – it's an insult. We're Sinti. The Roma have no pride. The Sinti won't have nothing to do with them.” ... „The Roma are dirty and disgusting...”* (Nemám ráda Romy, trvá na svém. Nemluv o nás jako o Romech – to je urážka. Jsme Sintové. Romové nemají žádnou hrdost. Sintové s nimi nemají nic společného... Romové jsou špinaví a odporní.) Za války byla v tomto ohledu situace jiná, obě skupiny si vzájemně pomáhaly (*„We didn't agree with a lot of things they did, they probably didn't agree with a lot of things we did, but we stuck together.”* – „Nesouhlasili jsme s řadou věcí, které dělali, a oni zase asi nesouhlasili s řadou věcí, které jsme dělali my, ale drželi jsme spolu.”)

Autorka zpracovala genealogický strom rodu Mettbach-Höllenreiner, který usnadní orientaci ve spleť sítě jejich příbuzenských vztahů. Neuvádí však data narození jednotlivých členů, a ta většinou nejsou obsažena ani v textu knihy. Většinu pamětníků má čtenář možnost spatřit na černobílých fotografiích. Kniha dále obsahuje chronologicky řazený kalendář válečných událostí a událostí rodinné historie Mettbach-Höllenreinerů a Sonnemanů. Na samém počátku knihy je zařazena mapka s rozložením koncentračních táborů v Německu, Rakousku, Polsku a Francii, v zadní části jsou začleněny poznámky k jednotlivým kapitolám a uvedena bibliografie, z níž autorka při své práci čerpala.

Za negativum považuji fakt, že vzpomínky, s nimiž autorka pracuje, jí – vzhledem k jazykové bariéře – byly sděleny zprostředkovaně. Vyprávění bylo autorce tlumočeno prostřednictvím Reili (ovládající angličtinu, němčinu i sintštinu). Otázku vyprávěcího jazyka však (s výjimkou Rosy, která se na počest osvoboditelů naučila anglicky a takto také chtěla s autorkou hovořit) nijak blíže nespecifikuje, nevíme tedy, zda-li pamětníci hovořili výhradně německy nebo také sintsky. Dalšími slabými místy knihy jsou neúplné paspartizační údaje o vypravěčích a nevalná kvalita reprodukcí fotografií.

Záměrem autorky bylo předložit před čtenáře lidský příběh, který by mu ukázal, jakým způsobem byly romské rodiny v Německu během nacismu postiženy; což se jí podařilo.

„People should know what the Nazis did to the Gypsies, just like the Jews.”

Jana Kramářová

Ján Šándor
Rómsky sen

HKPS Trnava, Trnava 2004, 97 s.

vydáno za finanční podpory Městského úřadu v Prievidzi

Debutovou, slovenským jazykem psanou knihu Jána Šándora, je možné rozdělit do dvou různých celků. Ten první utváří pohádkové příběhy, ve kterých se často objevuje postava vypravěče, jenž natěšenému publiku poodhaluje pohádkový obraz. V pohádkách Jána Šándora má své důležité místo statečnost a hrdost hlavního hrdiny – nejčastěji Roma. U hlavních hrdinek přibývá ještě tolik střežená poctivost. Vystupují v nich ale i nadpřirozené bytosti. Často se objevuje had, symbol zla, s korunkou na hlavě.

Druhou část tvoří povídky zabývající se současnými společenskými problémy, jako jsou lichva (úžera), alkohol, rasismus a diskriminace. Zabývají se i otázkou života a smrti, láskou k bližnímu, ale i zakázanou láskou, která mnohdy dojde naplnění. V jedné z povídek poukazuje autor na nesmyslnost válek, které ničí lidskou duši a pozastavují rozvoj vědy a techniky. Všechny příběhy jsou završeny happyendem.

*Lukáš Houdek
1. ročník romistiky*

Katalin Varjú

V piatok do obeda je otvorené nebo.

G plus G, Praha 2002, 187 str. 1. vyd. Šamorín – Dunajská Streda,

Fórum inštitút pre výskum menšín + Lilium Aurum, 2003.

Edice Interethnica č.7., 126 s. Ilustrace: Žáci ZŠ v Jarovnicích.

Kniha zhodnocuje mnohaleté zkušenosti z autorčiny učitelské praxe. Specifika její působnosti vyplývají z osazenstva školy – romských žáků. Své přináší i lokalita na jihu Slovenska, kde maďarská menšina početnou převahou v roli většiny zapouzdřuje menšinu romskou. Toto vložení mikrosvětů, téměř v sestavě modelu dřevěné ruské figurky Matrošky, se stává jedinečným terénem k badatelským exkurzům. Vystávají situace vysílající neobvyklé signály. Katalin Varjú v postavení dychtivé pozorovatelky a glosátorky děje se k nim daří nacházet šifru. Rozkrývá, za pomoci vypravěče Zoltána Hizsnyai, ve svěžím literárním stylu na ploše 31 malých příběhů význam tradic, starobyklých zvyklostí a odlišného životního názoru.

Tomuto samostatnému bloku, uvozenému v publikaci názvem „V piatok do obeda je otvorené nebo“ s podtitulem „Súčasný príbeh o Romoch“, předchází sevrěnější teoretická část. Ve dvou samostatných spoluautorských příspěvcích Deti vetra a Menšina menšiny předkládají Varjú a Hizsnyai čtenáři cenné empirie s krátkým přehledem romské historie. Znalost mytologie tvoří vhodné přemostění mezi oběma tématy. Kniha je doplněna slovníčkem a vysvětlivkami.

Zdařilá doprovodná dětská ilustrace z rukou romských školáčků ztvárňuje autenticitu vyprávění spoluprožitkem převedeným do výtvarné formy. Takto „chutně“ vypravená kniha přináší čtivým způsobem řadu zajímavých postřehů a zásadních informací určených nejširší veřejnosti.

Anna Žigová

Monika Vrgulová (ed.)

Stratení susedia

Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2004, 44 str.

Recenzovaná publikácia si dáva na malej ploche veľké ciele. A hneď na úvod treba povedať, že autorom sa ich podarilo naplniť. Publikáciu tvorí súbor článkov rôzneho rozsahu i kvality, ktoré mapujú obdobie holokaustu na Slovensku a spája ich snaha o zamyslenie sa mladých ľudí, študentov, nad históriou vlastnej krajiny. Je výstupom z 1. ročníka rovnomenného projektu, *Stratení susedia* – zabudnutá história, ktorý má priblížiť fakty o holokauste na základe historických faktov kombinovaných s orálnou históriou. Ide o pokus o zasadenie osudov jedinca do veľkej histórie, čo je ďalším veľmi významným cieľom projektu. Veď dejiny tvoria aj malí ľudia. Ich súčasťou sú práve susedia, ktorí počas holokaustu náhle zmizli a zväčša nikomu nechýbali. Aký bol postoj okolia k týmto udalostiam a ako ich vnímajú pamätníci, ktorí tieto udalosti prežili? Ako pozerajú na tú dobu práve tí stratení susedia? Odpovede na tieto otázky by mal priniesť spomínaný projekt. Vyhľadávanie žijúcich pamätníkov, či pátranie po svedkoch, ktorí sa dokážu k týmto udalostiam vyjadriť, tvorí ťažisko projektu. Je veľmi potešiteľné, že do neho boli zapojení hlavne stredoškolskí študenti a pedagógovia. Ak chceme zmeniť nazeranie spoločnosti na tieto ťaživé udalosti, musíme začať práve u nich. Čím viac študentov bude vo svojom okolí hľadať stratených susedov a odhaľovať ich príbehy, tým skôr sa spoločnosť s týmto obdobím dokáže vyrovnáť. Možno znovu objaví zabudnuté udalosti a prinavráti stratenú pamäť nielen pamätníkom, ale i dnešnej spoločnosti.

Z hľadiska výskumu dejín Rómov je potešiteľné, že pri výskume nezostalo len pri bádaní, ktoré mapuje prenasledovanie židovského obyvateľstva, ale nevyhýba sa ani problému rómskeho holokaustu. V minulosti bol výskum rómskeho holokaustu na okraji záujmu odbornej verejnosti a je preto potešiteľné, že sa mu začínajú venovať študenti. Treba len dúfať, že projekt bude pokračovať a podobných výstupov sa dočkáme i v budúcnosti. A keďže ide o prvotiny autorov, je možné im odpustiť aj drobné faktografické nepresnosti, ktoré však vôbec neznižujú kvalitu ich práce. Škoda len, že sa s takýmto projektom – výskumom nezačalo oveľa skôr. Od skončenia druhej svetovej vojny uplynuli desiatky rokov a mnohé svedectvá sú už nenávratne stratené.

Karol Janas

Rozhovory se sintskými loutkoherci

Mezi tradiční profese některých romských rodů patřilo loutkoherectví. Proslavili se jím zejména Romové v Turecku; v Evropě pak Sintové. Se sintskými loutkoherci jsme se setkali na semináři o pohádkách Sintů a Romů, který ve dnech 15.-17. ledna 1992 uspořádal Svaz německých Sintů a Romů ve Falkensteinu u Frankfurtu nad Mohanem. Z České republiky se ho zúčastnili tehdejší předsedkyně Svazu romských autorů básnířka Margita Reiznerová, romský novinář Gejza Demeter a Milena Hübschmannová. Informovat o semináři po třinácti letech je poněkud pozdě, avšak informace, které jsme se dozvěděli od některých sintských účastníků, zejména pozvaných loutkoherců, buď platí ještě dnes, anebo je lze považovat za zajímavá historická fakta.

Rozhovory mezi sintskými hostiteli a námi probíhaly semikomunikačním způsobem: oni mluvili „sintsky“ – tedy rómanes – my romsky. K ústupku užít svou řeč mimo vlastní pospolitost se Sintové uvolili proto, že naše tříčlenná delegace byla v podstatě romská, a tedy příbuzná. Jinak vlastní etnický jazyk uchovávají Sintové před „cizinci“ v tajnosti. Jedním z důvodů je nepochybně fakt, že byl zneužit gádži („chale“), kteří za nimi nepřicházeli „žuže jileha“ – (dosl. s čistým srdcem), s čistými úmysly. „Rómanes“ se naučili ne proto, aby lépe poznali romskou kulturu a prokázali Sintům pokornou úctu, nýbrž aby si „chochavibnaha“ – Istí – získali jejich důvěru a následně informace, které přinášely Sintům jen potíže, ne-li zhoubu. Posledním drastickým příkladem byla Eva Justinová – Loličhaj (viz článek Doktorská práce Evy Justinové v tomto čísle).

Sintsko-romská semikomunikace probíhala celkem uspokojivě, avšak na odlišnosti v obou dialektech je třeba si zvykat čas delší, než jaký jsme měli my. Proto některé rozhovory, kde nám šlo o přesné vyjádření, jsme nahrávali v němčině.

Nejprve bych ráda parafrázovala rozhovor s tehdy dvaasedesátiletým panem Ottou Heiligem, jehož oba rodiče pocházeli z loutkohereckých rodů.

| Ilustrační foto: Muzeum romské kultury. |

Pan Otto Heilig

„My hrajeme loutkové divadlo už po mnoho generací, a to jak příbuzní z matčiny strany tak z otcovy.“ Pan Heilig ukazuje dva vzácné dokumenty: jeden z roku 1841 – povolení pradědečkovi Otto Heiligovi předvádět loutkové a podobné povolení vystavené jeho dědečkovi v roce 1876. Ve starším dokumentu se pro vodiče marionet užívá titul „Mechanikus“, v novější listině „Gymnastiker“.

„Jestliže můj pradědeček hrál už v roce 1841, musel hrát i jeho otec. Od koho by se to byl naučil. Co já vím, staří Sintové nejraději hráli hry s orientálním zabarvením (mit orientalischen

Klang). To byly velice staré kusy – a „chale“ (Neromové) se je od nás naučili. Ne že my od nich! Pradědeček prý hrál hru, která se jmenovala „Princ ze Sýrie“, ale tu já si už nepamatuju. My hráli „Fausta a Jenofefu“, „Zloděj v sudu“ a tak podobně. Staří to uměli všechno zpaměti, dnes už jsou na to knížky.“

Pan Heilig se učil hrát odmalička – prostě tím, že pozoroval, jak hrají dospělí, jak vodí loutky, jak mluví, jak mění hlasy podle toho, koho představují. Sám začal hrát, když mu bylo sedm let. Naposledy hrála rodina v roce 1941. Pak byli všichni deportováni do koncentráku. O této zkušenosti pan Heilig nechce mluvit.

Po válce chtěli znovu začít, ale loutky byly pryč, rodina o všechno přišla, a tak se nějaký čas živil taneční hudbou. Nakonec se ovšem zmožili a začali znovu předvádět loutková představení. Pan Otto Heilig hrál pětatřicet let.

Loutkoherci před válkou nebyli bohatí. Profese je sice uživila, ale boháče z nich neudělala. Pokud si loutky nechali vyrobit neromským řezbářem, museli za ně draze platit. Někteří Sintové si loutky dělali sami.

„Hrát loutkové divadlo je umění. Člověk na to musí mít talent. Na prvním místě musíte umět vodit marionety, aby to vypadalo přirozeně, jako by byly živé. A pak za ně mluvit. Měnit hlas. Vždycky byl mezi námi někdo, kdo uměl malovat – vyrobil a namaloval kulisy. I loutky si mnozí Sintové dělali sami. Vyřezali si je, a když ne vyřezali, tak aspoň pomalovali. Je to krásné povolání.“

„Dříve jsme hrávali v Meklenbursku. Ale i v Berlíně, v Drážďanech. Tam jsme byli velice hezky přijati. Když jsme někam přijeli v maringotce, museli jsme se napřed dohodnout s představiteli obce, ukázali jsme jim svá povolení. Pak jsme si vyhlédli vhodné místo – buď jsme si postavili jeviště venku anebo jsme si pronajali nějaký obecní sál. V Meklenbursku jsme hrávali po stodolách. Soukromníci nás tam nechali. Diváků přicházela fůra, na vesnicích zase tolik zábavy a rozptýlení dříve nebylo. Divadlo bylo pro vesničany povyražení.“

„Dříve jsme svá představení oznamovali bubnováním. Kdo měl silný a zvučný hlas, vzal si bubínek a oznamoval: dnes večer hrajeme to a to.“

„Jestli nás pronásledovali četníci a policajti? To bylo tak. Záleželo, kdo jaký byl. Museli jsme mít absolutně všechno v pořádku. Legitimaci, povolení k provádění profese, a další a další. Museli jsme prokázat, že u sebe máme tolik a tolik peněz, jinak nás mohli sebrat pro 'příživnictví'. Na voze jsme museli mít ceduli s nápisem, kdo jsme, co jsme, co děláme. Jsme sice němečtí občané, ale někdy je to málo platné. Opravdu, záleží na tom, jaký je poli-

cajt. Jestli je to člověk nebo mrcha. Často se nás zastali normální lidi, Němci, tam, kde jsme hráli.

V roce 1933 jsme s vozem stáli před hospodou a přišel četník. Měli jsme všechno v pořádku, všechny papíry. Vtom uviděl mého bratra, bylo mu tehdy asi deset let a měl dlouhé vlasy. Četník vzal tužku a začal mu vlasy projíždět tužkou, jestli nemá vši. Kdyby byl měl vši, mohli ho sebrat a dát „na výchovu“ do ústavu. Bratr vši neměl, nepamatuju se, že bysme kdy měli vši. Čistota – to je u nás zákon.

V roce 1962 jsme se zastavili v Platzheimu. Mému strýci tam sebrali syna, asi dvanáctiletého, že je „světlý“. Mezi námi je hodně světlých lidí. Četníci řekli, že jsme chlapce „ukradli“. To je ta směšná pověra, že Cikáni kradou děti. Samozřejmě, že chlapce museli vrátit, ale ta šikana! Ta šikana! A to se, prosím, stalo v roce 1962.

V roce 1988 jsme demonstrovali proti knize *Jak zacházet s Cikány*. Vydal ji kriminologický ústav, Max-Planck-Institut. Jako tajný materiál pro policii, pro soudy a státní úředníky. Psalo se tam, že by se Cikáni měli registrovat – ne občanské průkazy, ale speciální registrace jako to bylo za Hitlera. V „cikánském pase“ mělo být uvedeno stálé stanoviště a když by je Sintové chtěli opustit, museli by dostat zvláštní povolení. Ale tenhle návrh neprošel, protože jsme proti němu demonstrovali. Sintové a spravedliví Němci. Bez podpory spravedlivých lidí, kteří nám chtějí pomáhat, těžko sami něco zmůžeme. Zaplať Bůh jsou v Německu lidi, kteří si nás váží, soucítí s námi, mají nás rádi a nemají strach se za nás postavit. Sintové a Romové jsou si ovšem často taky sami vinni. Jsou rezignovaní – ále, dejte nám pokoj! Stáhnou se mezi své příbuzné – velkorodina byla vždycky jediná záštita a záchrana – a doufají, že přečkají, jako přečkali už tolik šikan v minulosti. Radši ať mě nikdo nevidí! Ten strach je v nás. Historie nás naučila se bát. (*Godaver manuš, so pes džanel te daral* říká přísloví slovenských Romů, „Moudrý člověk, který se umí bát“). Ale to nejde! Když se neozveme, nic nedokážeme. A druhá věc je, že spousta Romů nezná zákony. Prostě nemá to vzdělání jako „Chale“ (gádžové). Jsme vzdělaní ve své kultuře, ale ne v jejich. Ale jestliže jsme občané Německa, musíme znát i německé zákony.

(Nakonec se už bez magnetofonu dozvídáme, že se pan Otto Heilig narodil ve Slezsku – bohužel, jsme si nezapsali obec. Pamatuje se, že když byl malý, jezdila rodina po Sasku, do Bautzenu, ale také do Sudet, do oblastí v Čechách a na Moravě osídlených Němci. Němečtí Sintové říkají Sintům z Rakouska, Čech, Moravy a Slovenska „Laleri“. „Lalo“ znamená „němý“. Patrně jde o romskou obdobu etnonymu, kterým kdysi pradávno označili Slované „Němce“. Byli pro ně „němí“, protože se jejich řeči nerozumělo. Mezi jazykem německých a českých Sintů ovšem je rozdíl jen velmi malý).

| Ilustrační foto: Muzeum romské kultury. |

Organizátoři semináře o pohádkách Sintů a Romů pozvali dva mladé manžele loutkoherce, Frola a Marii Sperlichovi-Binzelbergerovi, aby předvedli své umění. Manželé zahráli pohádku ‚Tři zlaté vlasy ďábla Pluta‘.

Kašpárek a Seppel se schovávají před bouří. Zjistí ovšem, že vichřici vyvolal přilet dvou ďáblů – zbabělec Seppel uteče, odvážný Kašpárek zůstane, je zvědavý, co se bude dít. Ďáblové si vyprávějí o svých nekalostech: jeden nahnal nestvůru, aby otrávil studnu, druhý působí nemoc princezně. Studnu může očistit ten, kdo nestvůru vyžene, a princeznu uzdraví ten, kdo jí dá spolknout tři rozemleté zlaté vlasy ďábla Pluta. Kašpárek vykoná oba hrdinské činy a je odměněn. Mimochodem pohádka úplně stejného typu – ovšem v původním indickém rouše – je oblíbená v Rádžasthánu. „Bhalá“ (Dobrák) se na cestě do světa setká s „Burá“ (Padouchem). Ten Dobráka okrade, omráčí a uteče. Bhalá vyslechne dva duchy (bhút), jeden z nich posedl princeznu, druhý hlídá poklad. Bhalá se dozví i způsob, jak princeznu vyléčit a poklad osvobodit od bhúta. Dostane princeznu za ženu a Padoucha po dalších jeho nekalostech roztrhají bhútové.

Paní Marie se vdávala v šestnácti letech. Nepochází z loutkářské rodiny, hrát divadlo se naučila od svého muže, který je naopak ze starého loutkářského rodu. Mladí manželé mají čtyři syny, nejmladšímu je šest let, nejstaršímu patnáct, a ten už v některých hrách spolu s rodiči vodí marionety.

Zajímavé je, že marionety pro mladou loutkářskou rodinu vyřezává jejich přítel lékař, pro kterého je řezbářství koníčkem. Šaty na půlmetrové marionety šije paní Marie sama. Kulisy vyrábí a maluje její manžel.

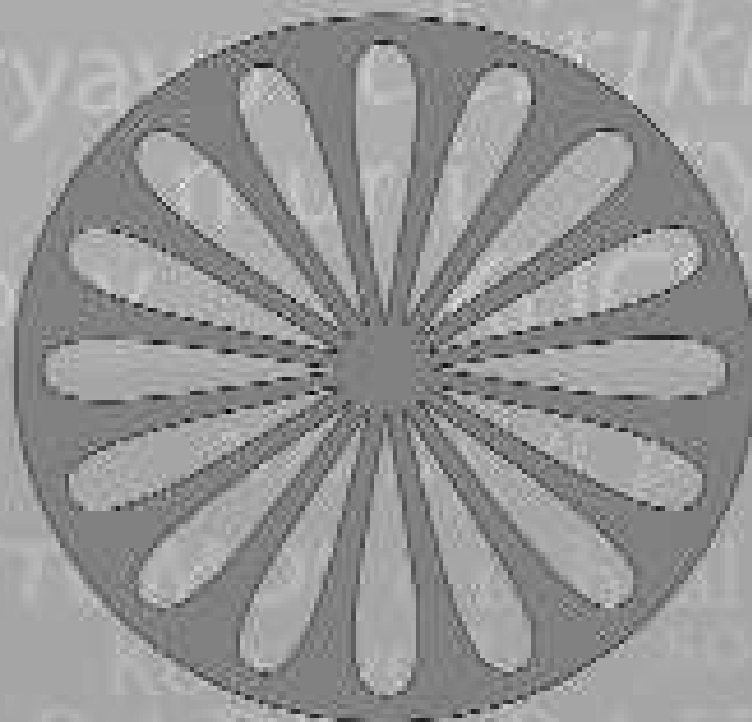
V současném repertoáru má rodina pět pohádek a ty předvádí po celém kraji. Sperlichovi hrají zejména pro školy; jejich zájezdy často organizuje krajský školský inspektor.

Od semináře o pohádkách Sintů a Romů uběhlo třináct let. Živé a umělecky dokonalé představení manželů Sperlichových i rozhovor s nimi svědčily o tom, že v roce 1992 byla tradiční loutkoherecká profese německých Sintů stále ještě živá. Doufejme, že je tomu tak dodnes.

Milena Hübschmannová

LEARN ROMANI

Das-dûma Rromanes

Ronald Lee

**Ad Martina Kubátová a Petra Dobruská: Ingrid Antalová:
Chaos Totalos – Správa z geta. (Romano džaniben jevend 2004)**

Keďže som niekoľkokrát navštívila osadu, o ktorej sa v knihe píše, a trocha ju poznám, a keďže situácia v osade je tak hrozivo podobná mnohým iným (samozrejme, nie všetkým), prečítala som knihu za jednu noc.

Kniha si nenárokuje podať objektívny prehľad situácie v rómskych osadách na Slovensku, ani výklad o rómskych zvykoch, tradičných jedlách, či bývaní. Je výkrikom bezmocnosti človeka, ktorý si (aspoň v čase intenzívneho navštevovania osady) asi len máločo želal viac, ako pomôcť ľuďom v jednej jedinej konkrétnej osade. Aspoň niekoľkým. Najsilnejším posolstvom knihy je sifyfovskosť tejto snahy.

Áno, autorka neustále bojuje, a nie sú to veterné mlyny. Sú to úplne reálne skostnatené úrady, predsudky „gádžov“ v dedine, ale aj apatia a pasivita samotných Rómov.

Domnievam sa, že pre Rómov je škodlivý nielen jednostranne negatívny pohľad, aký prezentujú niektoré médiá, ale aj obraz „čistých“ Rómov, ktorí sa vo svojej situácii ocitli úplne nevinne a vždy cudzou vinou. Je to vlastne len rasizmus obrátený naopak a určite nepodporuje porozumenie a toleranciu. Maskovanie reality a vyzdvihovanie len pozitívnych stránok vzbudzuje nedôveru.

Takisto by som spochybnila glorifikáciu „kultúrneho dedičstva“ za každú cenu. Verím, že existuje objektívne dobro a zlo, nie je to len vágny pojem, meniaci sa v kultúre rôznych národov. Len preto, že naši slovanskí prapredkovia zabíjali nechcené deti, nebudeme predsa túto „kultúrnu tradíciu“ pestovať, rozvíjať a vážiť si ju, aj keď naši predkovia mali na to racionálne dôvody.

To, že sa v tradičnom rómskom prostredí okradnúť Neróma považuje za pomerne neškodnú záležitosť, ešte neznamená, že kradnúť nie je zlé. Zdá sa mi, že neďakovanie tiež nepatrí k tým prejavom, na ktoré by mali byť Rómovia hrdí a vyzdvihovať ich. Od života v Indii ich delí niekoľko storočí v kultúrne odlišnom prostredí Európy. Situácia, ktorú popisuje autorka a ktorú kritizujú recenzentky, bola len momentálnou spontánnou reakciou detí, a nie odrazom ich kultúrneho bohatstva.

Kto trocha pozná situáciu na Slovensku, vie, že tvrdí odporcovia Rómov knihu s podobným obsahom ani nechytia do ruky a ak áno, nijako neovplyvní ich aj tak jasne vyhranený názor. Ak si ju prečíta človek otvorený, tolerantný a zvažujúci, myslím, že pochopí jej hlavné posolstvo.

Jana Belišová

Ad Petra Dobruská, Martina Kubátová: *Phurikane giľa, starodávne rómske piesne. (Romano džaniben, ňilaj 2004)*

Niekoľko rokov viediem na bratislavskej vysokej škole seminár, kde so študentmi, budúcimi filmovými teoretikmi a kritikmi, vždy znova a znova odokrývame, čo za literárny útvar je to tá recenzia a ako sa píše. Alternatív je viac, základné pravidlá však ostávajú rovnaké. Napríklad nasledujúce tri.

Celkový tón, hoci aj zdrvujúco kritickej, recenzie by nemal byť uštipačný a nactiutŕhačský. Vtedy totiž odborné náhlady ustúpia a do popredia sa prederú ľudské hnevy, urazenosti, žiarlivosti, smútky. Súdný autor – terč kritiky – potom v rozprave o texte nemôže pokračovať, ak sa nechce dať z profesionálneho levelu stiahnuť do hádavého. Ďalším dôležitým nemenným atribútom recenzie je nevyhnutné dokazovanie každého tvrdenia príkladmi. A nie hocijaké argumentovanie, ale vyvážené. Vybrať a odcitovať z recenzovanej knihy, povedzme, tri úryvky istého ladenia a zamlčať, povedzme, päť úryvkov opačného ladenia – a tvrdiť, že potom celý text má istý (a nie opačný) punc – to je zavádzajúce voči čitateľovi recenzie a nefér voči autorovi interpretovaného textu. A ešte spomeniem jedno pravidlo. Recenzent by mal zvoliť relevantný prístup, meter a odborný slovník vzhľadom na druh “prepieraného” materiálu. Pomeriavať číro literárny text z rodu denníkového verejno-prospešne alebo popularizujúci projekt striktne vedecky sa nehodí.

Mrzí ma negatívna odozva publikácie, na ktorej som sa autorsky podieľala. Mrzí ma najmä obžaloba z nadržanosti a nepriateľského postoja voči Rómom. Napadlo mi, či diametrálna rozdielnosť toho, akú náladu som svojím textom mienila sprostredkovať, a tým, ako pôsobil na autorky recenzie, nepramení v nedokonalom vnímaní nuáns slovenčiny.

Na záver si mierne konfrontačne dovoľím odcitovať výrok amerického spisovateľa Raymonda Chandlera, ktorým sa bránil voči obvineniam z antisemitizmu: “Pátrači po antisemitizme by nemali hľadať nepriateľov medzi tými, ktorí uvádzajú vo svojich knihách židovské postavy, pretože v živote nachádzajú mnoho Židov, zaujímavých, rôznych pováh a niektorých aj zlých – ako to už medzi ľuďmi býva. Ale mali by ich nepriateľov hľadať medzi ľuďmi zlej vôle a medzi snobmi, ktorí o Židoch nehovoria vôbec.”

Naozaj nepovažujem triptych *Phurikane giľa, starodávne rómske piesne* za prejav zlej vôle.

Zuzana Mojžišová

Amaro pajtrin Romano džaniben avel avri paľikerindos
la Kulturakere Ministerstvoske andre Čechiko Republika.

Kado lil kerdilas anda kodo, hod' i Filozoficko fakulta andi Karloski univerzita
rodelas informaciji paj Rrom taj kamelas te del le anglal ávere žejnenge.

Kadi keňva sas potindi anda programo, savo kamel te vezetij e Rromen
andej lenge rromane sokáša. I Praha kado programo phuterdas ando berš 2005
Vaš kado numeros amen diňa love e organizacija Next Page.

Amen savore džene la ašaras, hoj kamel te hazdel opre the te barvaľarel
e romaňi čhib the e romaňi literatura.

O Next Page resel love khatar o Open Society Institute Peštate.

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstup z výzkumného záměru č. 206809
realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z celoměstského programu
na podporu aktivit národnostních menšin na území hlavního města Prahy.

Tato publikace vyšla v rámci projektu
„Podpora vydávání v romštině“ za laskavého přispění
nadace Next Page, financována organizací Open Society Institute v Budapešti.

Romano džaniben – jevend 2005

Časopis romistických studií

Vydává o. s. Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Recenzovali:
PhDr. Renata Weinerová, CSc. a Mag. Dr. phil. Dieter Halwachs

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.